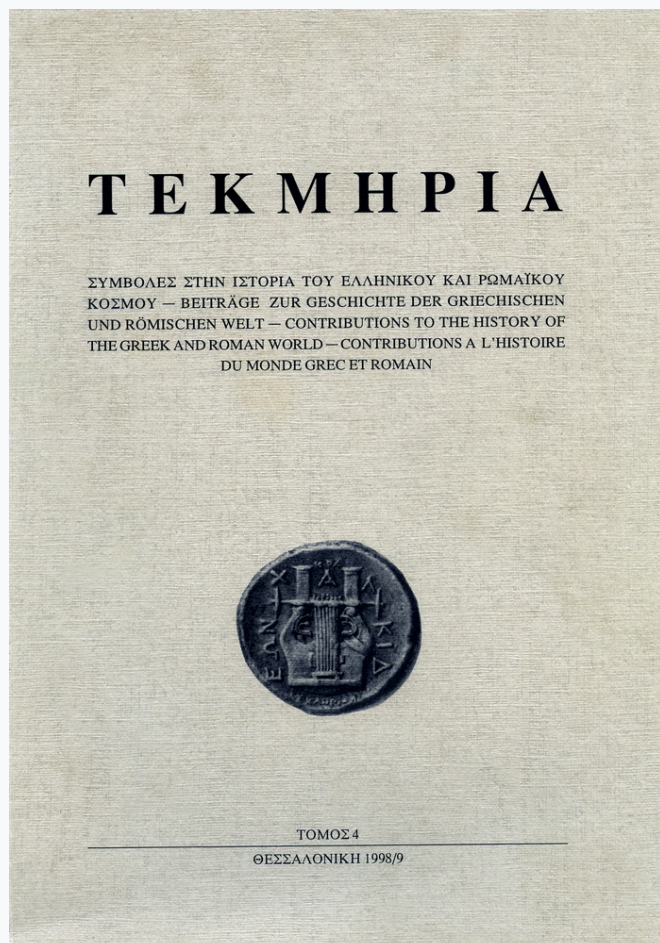

Tekmeria

Vol 4 (1998)

Ένα αρχαίο πόλισμα στην Έλευθερούπολη Νομού Καβάλας

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

doi: [10.12681/tekmeria.141](https://doi.org/10.12681/tekmeria.141)

To cite this article:

ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ Χ. (1998). Ένα αρχαίο πόλισμα στην Έλευθερούπολη Νομού Καβάλας. *Tekmeria*, 4, 31–60. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.141>

ΕΝΑ ΑΡΧΑΙΟ ΠΟΛΙΣΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΠΟΛΗ
ΝΟΜΟΥ ΚΑΒΑΛΑΣ.

Ἡ ὑπαρξὴ ἀρχαίων εὐρημάτων στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Ἑλευθερούπολης εἶχε ἐπισημανθεῖ ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ὅταν ὁ Γάλλος περιηγητὴς E. Cousinery, γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴ Θεσσαλονίκη, περνώντας στὰ 1786 ἀπὸ τὸ Πράβι, ἀνέφερε τὴν ὑπαρξὴ "ὀρισμένων ἀρχαιοτήτων" χωρὶς ὥστόσο νὰ τὶς περιγράψει¹.

Πολὺ ἀργότερα ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος L. Heuzey δημοσίευσε δύο ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὸ Πράβι, ποὺ τὶς εἶδε ἐντοιχισμένες στὸν τότε "ἐπισκοπικὸ" ναὸ τῆς Ἑλευθερούπολης². Ὁ ἐπισκοπικὸς αὐτὸς ναὸς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ναὸ τοῦ Ἀγίου Νικολάου³. Τὴ μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο ἐπιγραφὰς, μία ἀποσπασματικὴ ἐπιτύμβια παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἀναδημοσίευσε ὁ A. Salač στὰ 1923 μὲ τὴν πληροφορία ὅτι βρισκόταν ἐντοιχισμένη στὸν τοῖχο τοῦ ἑξωτερικοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Πραβίου, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς ἐκκλησίας⁴. Ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Ἅγιο Νικόλαο προκύπτει ἀπὸ μιὰ τρίτη ἐπιγραφὴ, τὴν ὁποία ἐπαναδημοσιεύει στὸ ἴδιο ἄρθρο ὁ Salač μὲ τὴν ἴδια προέλευση⁵, καὶ γιὰ τὴν ὁποία ὁ P. Perdrizet σημειώνει ὅτι χρησίμευε ὡς κατώφλι στὴν ἐκκλησία

1. E. M. Cousinery, *Voyage dans la Macédoine II*, Paris 1831, 66.

2. L. Heuzey - H. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876, ἀρ. 6-7. Πρβλ. D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du III au VI siècle*, BCH Suppl. VIII, Paris 1983, 183-4, ἀρ. 219.

3. Μολονότι φαίνεται δυσερμηνευτὴ ἡ θέση τοῦ ναοῦ ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς συνοικίας καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸ ἐπισκοπεῖο, δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλου ναοῦ στὸ Πράβι, ἐνῶ ἀπὸ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ βεβαιώνεται ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὰ 1759. Ἐ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά, 573-4, πίν. 515β-γ· Ἀ. Μπακιρτζῆς, "Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὴν Ἑλευθερούπολη (Πράβι)". *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Στ. Πελεκανίδη*, Θεσσαλονίκη (ΕΜΣ) 1983, 271 κέξ. πίν. 2γ.

4. A. Salač, "Inscriptions du Pangée, de la région Drama-Cavalla et de Philippes", *BCH* 47 (1923) 50, ἀρ. 1.

5. Salač, ὅπ. ἀν. 50 ἀρ. 2.

τοῦ Ἀγίου Νικολάου στοῦ Πράβι⁶. Δυστυχῶς καί οἱ τρεῖς παραπάνω ἐπιγραφές εἶναι σήμερα χαμένες⁷. Οἱ ἐπιγραφές αὐτές τῶν ρωμαϊκῶν καί παλαιοχριστιανικῶν χρόνων σέ συνδυασμό μέ τή θέση τοῦ Πραβίου στήν εἴσοδο τῆς Πιερίας κοιλάδος ὁδήγησαν ἀπό πολύ νωρίς τοὺς ἀρχαιομαθεῖς περιηγητές καί τοὺς πρώτους ἀρχαιολόγους πού μελέτησαν τήν περιοχή νά διατυπώσουν τήν ἄποψη ὅτι στοῦ Πράβι - ἢ Πράβιστα-, ὅπως ἀναφέρεται στά μεταβυζαντινά χρόνια ἡ Ἐλευθερούπολη - ὑπῆρξε μία κώμη τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων⁸. Ὅρισμένοι μάλιστα μέ βάση τίς φιλολογικῆς πηγές ἐπεχείρησαν νά τήν ταυτίσουν μέ τὰ γνωστά ἀπό τίς πηγές ἀρχαῖα πολιίσματα, ὅπως ὁ Φάγρης⁹ ἢ τὸ Πέργαμο¹⁰.

Τήν ὑπαρξή αὐτῆς τῆς ρωμαϊκῆς κώμης ἐκτός ἀπὸ τίς παραπάνω χαμένες σήμερα ἐπιγραφές τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐνίσχυσαν καί ἄλλα εὐρήματα τῆς ἴδιας ἐποχῆς πού βρέθηκαν στή διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου καί μεταπολεμικά. Ἀνάμεσα σ' αὐτά εἶναι ἓνα θραῦσμα ἀναγλύφου μέ παράσταση τοῦ τύπου τοῦ λεγομένου "Θράκα ἱπέα", πού βρέθηκε ἐντοιχισμένο σ' ἓνα ἀπὸ τὰ παλιὰ σπίτια τῆς Ἐλευθερούπολης¹¹, καθὼς καί ἓνα δεύτερο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο μέ ἀνάλογη παράσταση πού βρίσκεται ἀκόμα ἐντοιχισμένο σέ παλιὸ σπίτι δίπλα στοῦ Δημοτικὸ Σχολεῖο τῆς Ἐλευθερούπολης¹², πού ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ δείγματα ἐπιτυμβίων μνημείων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτῆς κώμης. Στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ χρονολογοῦνται ἐπίσης καί τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μικροαντικείμενα, πού ἔχουν βρεθεῖ τυχαῖα στήν περιοχὴ τῆς Ἐλευθερούπολης καί ἔχουν παραδοθεῖ στοῦ Μουσείου Καβάλας¹³. Ἐξάλλου, ὁρισμένες ἐπιγραφές πού ἀνασύρθηκαν

6. P. Perdrizet, "Inscriptions de Philippes", *BCH* 24 (1900) 320-1.

7. Γιὰ τὴ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν P. Perdrizet ἐπιγραφὴ (ὅπ. ἀν.) ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ὕστερα ἀπὸ ἀπαίτηση τοῦ μητροπολίτου Σωφρονίου νά ἀπομακρυνθεῖ τὸ εἰδωλολατρικὸ μνημεῖο ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ναό. Δὲ γνωρίζουμε ὥστόσο τί ἀπέγινε ἡ ἐνεπίγραφη πλάκα.

8. Cousinery, ὅπ. ἀν. II, 66, W. M. Leake, *Travels in northern Greece III*, London 1835 (ἀνατ. Amsterdam 1967), 178· Heuzey - Daumet, ὅπ. ἀν., 26· P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine*, Paris 1937, 77.

9. Cousinery, ὅπ. ἀν. II, 66.

10. Leake, ὅπ. ἀν. M. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζόμενοις*, Ἀθῆναι 1896, (ἀνατύπ. A. N. Oikonomides, Chicago 1980), ἀρ. 804.

11. Ἀριθμ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας Λ 924.

12. Μπακιρτζῆς, ὅπ. ἀν. 273, πίν. 2ε-στ.

13. Πρβλ. π.χ. εὐρήματα ἀπὸ τὴ θέση "Δόντι", τὰ ὅποια προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ τάφους.

Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας (=ΑΕΜΚ) Μ 1236 (Χάλκινος δακτύλιος)
ΑΕΜΚ Α 3375 (Βαλσαμάριο)

από τὰ ἐρείπια τοῦ παλίου ἐπισκοπείου μετὰ τὴν κατεδάφισή του¹⁴ καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Καβάλας εἶναι πιθανὸν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ Πράβι, μολονότι εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ φιλάρχαιος μητροπολίτης Σωφρόνιος συγκέντρωσε στὴ μικρὴ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τοῦ ἐπισκοπείου ἀρχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς μητρόπολός του¹⁵. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ρωμαϊκῆς κώμης στὴν Έλευθερούπολη αὐξήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀναστήλωσης καὶ ἀνάπλασης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὰ 1971, ὅταν μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων τοῦ ναοῦ ἀποκαλύφθηκε ἓνα πλῆθος θραυσμάτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων καθὼς καὶ θραύσματα ἐπιγραφῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐντοιχισμένα σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ναοῦ καὶ στὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ, ὅπου καὶ ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ 1752¹⁶.

Μιὰ σειρὰ εὐρημάτων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἔδωσαν καὶ οἱ ἀνασκαφές ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν πυρκαγιά τοῦ 1971¹⁷. Ὡστόσο, οἱ ἀνασκαφές αὐτές, ποὺ πραγματοποιήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν πυρκαγιά, ἔφεραν στὸ φῶς εὐρήματα, τὰ ὁποῖα βεβαίωσαν προγενέστερες φάσεις τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκισμοῦ τῆς Έλευθερούπολης: Ἡ ἀποκάλυψη μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς κάτω ἀπὸ τὸν μεταβυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπέδειξε τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς

ΑΕΜΚ Α 3377 (Βαλσαμάριο)

ΑΕΜΚ Δ 846 (Γυάλινη χάνδρα)

ΑΕΜΚ Μ 1230 (Μολύβδινο ἔλασμα).

14. ΑΔ 23 (1968) Χρονικά, 356. Ἡ κατεδάφιση τοῦ παλίου ἐπισκοπείου χωρὶς προηγουμένη ἐνημέρωση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας δὲν ἔδωσε σ' αὐτὴ τὴ δυνατότητα νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἔγκαιρη περισυλλογὴ καὶ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων γλυπτῶν ποὺ φυλάσσονταν ἐκεῖ. Ἄν εἶχε προηγηθεῖ κάποια ἐνημέρωση, θὰ ἀντιμετωπιζόταν μὲ μεγαλύτερη εὐαισθησία καὶ ἡ διάσωση τοῦ προσωπικοῦ ἀρχείου τοῦ μητροπολίτη Σωφρόνιου, ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ὁποίου -ἐλπίζουμε ὅχι ὕλο- βρισκόταν διασκορπισμένο μέσα στὰ χαλάσματα τὸν Ἰούνιο τοῦ 1967. Ἀπὸ τὰ λιωμένα ἀπὸ τὴ βροχὴ χαρτιά περισυλλέχθηκε τότε ἓνα κατεστραμμένο Μηναιὸ μὲ ἐνθυμίσεις, 1758, 1766, 1822, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα μελετηθεῖ. Τὸ Μηναιὸ φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο Καβάλας. Στὴ μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἐπόμενη ἡμέρα στὰ ἐρείπια τοῦ παλίου ἐπισκοπείου βρέθηκαν ὀρισμένα γλυπτά καὶ ἐπιγραφές ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Καβάλας (ΑΕΜΚ Λ731, 732, 787).

15. Ἀνάμεσα στὰ παραπάνω γλυπτά ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν Λ732 ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὰ Δωμάτια τοῦ νομοῦ Καβάλας.

16. Ἐ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, ΑΔ 27 (1972) Χρονικά Β2 573-4.

17. Μπακιρτζῆς, ὅπ. ἀν. 283κέξ.

του ρωμαϊκού οικισμού στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, ή όποία είχε ήδη τεκμηριωθεί με τὰ έντοιχισμένα στο μεταβυζαντινό ναό αρχιτεκτονικά μέλη, καθώς και τή χαμένη σήμερα επιτύμβια επιγραφή τών παλαιοχριστιανικών χρόνων¹⁸, ένω ή άνεύρεση ενός Έλληνιστικού τάφου του 2ου π. Χ. αιώνα και τής διασπαρτης κεραμικής του 4ου και 5ου π. Χ. αιώνα βεβαίωσε τήν ύπαρξη του οικισμού στους Έλληνιστικούς και Κλασσικούς χρόνους¹⁹.

Η θέση του αρχαίου οικισμού, στόν όποιο άνήκουν τὰ εύρήματα αυτού του νεκροταφείου τών ρωμαϊκών, ελληνιστικών και κλασσικών χρόνων έντοπισθηκε στα 1979 στο λόφο που ύψώνεται ανάμεσα στις βορειοανατολικές παρυφές τής πόλης και στο σύγχρονο νεκροταφείο (εϊκ. 1), στη θέση “Παλιάμπελα”²⁰. Ο λόφος αυτός εμφανίζει μιá φυσική διαμόρφωση σε δύο άνδρηρα, τó ύψηλότερο από τὰ όποια πρέπει νά αποτελούσε τήν όχυρη άκρόπολη του πολιςματος, από τήν όποία έλέγχονταν τó φυσικό πέραςμα ανάμεσα στα βουνά Σύμβολο και Παγγαίο και τὰ έλη τής πεδιάδας τών Φιλίππων²¹.

Από τήν επιφανειακή κεραμική που συγκεντρώθηκε σε επανειλημμένες επιφανειακές έρευνες στο λόφο διαπιστώθηκε ότι ό λόφος έχει κατοικηθεί όχι μόνο στα Κλασσικά, Έλληνιστικά και Ρωμαϊκά χρόνια, όπως προέκυπτε από τὰ εύρήματα τής ανασκαφής του Αγίου Νικολάου, αλλά από πολú νωρίτερα, ήδη από τήν Ύστερη Νεολιθική Έποχή, με σαφή δείγματα κατοίκησης στην Ύστερη Έποχή του Χαλκού και στην Πρώιμη έποχή του Σιδήρου.

Συνδυάζοντας τες αρχαιολογικές πληροφορίες που έδωσαν τὰ εύρήματα από τήν περιοχή τής Έλευθερούπολης, τὰ όποια αναφέραμε ήδη, με τες πληροφορίες τής επιφανειακής αρχαιολογικής έρευνας στο λόφο “Παλιάμπελα”, καθώς και όρισμένα πρόσφατα εύρήματα από τó 1979 και έξης²², θά επιχειρήσουμε μιá συνοπτική περιγραφή τής πολιτιστικής φυσιογνωμίας αυτού του αρχαίου οικισμού από τήν προϊστορική έποχή ως τὰ παλαιοχριστιανικά χρόνια.

18. Heuzey-Daumet, όπ. άν. 26, άριθ. 6.

19. Θ. Άλιμπράντης, ΑΔ 29 (1973-74) Χρονικά Β3 841, πίν. 632β-στ.

20. Τά πρώτα επιφανειακά εύρήματα άπé τή θέση αυτή έφερε στο Μουσείο Καβάλας ό Ά. Λυμπεράκης, μαθητής τότε γυμνασίου, με τόν όποιο άνέβηκα για πρώτη φορά στο λόφο.

21. Δίον Κάσιος Ι, 47 “Σύμβολον γάρ τó χωρίον όνομάζουσι, καθ’ ό τó όρος έκείνο έτέρω τινι και εις μεσόγειαν ανατεινοντι συμβάλλει και έστι μεταξú Νέας πόλεως και Φιλίππων· ή μέν γάρ τών προς θαλάσση και αντιπéρας Θάσου ήν, ή δέ έντός τών όρών έν τῷ πεδίῳ πεπόλισται”.

22. ΑΔ 34 (1979) Χρονικά Β2, 332. 36 (1981) Χρονικά Β2, 343. 39 (1984) Χρονικά Β2, 272.

I. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Η αρχαιότερη κεραμική που συγκεντρώθηκε από επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες στο λόφο “Παλιάμπελα” βρέθηκε στη βόρεια και δυτική παρειά του δευτέρου ανδρήρου του λόφου και χρονολογείται στην Ύστερη Νεολιθική Έποχή.

Εκτός από την όχι και τόσο τυπική μαύρη στιλπνή χειροποίητη κεραμική με χονδρά τοιχώματα και στιλβωμένη εξωτερική επιφάνεια ενδεικτική για την Ύστερη Νεολιθική Έποχή είναι μια κατηγορία χειροποίητης κεραμικής με εγχάρακτη διακόσμηση, που αντιπροσωπεύεται με ελάχιστα ακόμα όστρακα και προπαντός ή τυπική για την Ανατολική Μακεδονία κατηγορία της γνωστής ως black on red γραπτής κεραμικής, ή οποία αντιπροσωπεύεται με ένα ως τώρα όστρακο²³. Στη Νεολιθική Έποχή ανήκει πιθανότατα και ένα ειδώλιο με σύμπλεγμα δύο μορφών.

Από την επιφανειακή κεραμική, που έχει ως τώρα συγκεντρωθεί, βεβαιώνεται επίσης η κατοίκηση του λόφου στην Ύστερη Έποχή του Χαλκού. Η έλλειψη εύρημάτων των ενδιαμέσων φάσεων της προϊστορίας από την επιφανειακή κεραμική του λόφου δεν μπορεί να αποτελέσει αποφασιστικής σημασίας στοιχείο για να βεβαιωθεί μία διακοπή της κατοίκησης στο λόφο κατά τις πρώιμες φάσεις της Έποχής του Χαλκού, γιατί είναι δυνατόν να αποδοθεί σε τελείως συμπτωματικούς παράγοντες, αφού ούτε σημαντική αρχαιολογική επισκόπηση, ούτε συστηματική αρχαιολογική έρευνα δεν έχουν ως τώρα πραγματοποιηθεί στο λόφο²⁴.

Η χαρακτηριστική όπωσδήποτε κεραμική της Ύστερης Έποχής του Χαλκού είναι μία κατηγορία χειροποίητης κεραμικής με εγχάρακτη διακόσμηση, ή οποία εμφανίζει μεγάλη διάδοση στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία στις πρώιμες κυρίως φάσεις της Ύστερης έποχής του Χαλκού. Το καλύτερο

23. Πρβλ. J. Deshayes - M. Garasanin, “Notes sur la céramique”, *BCH* 88 (1964) 81 κέξ. Πρβλ. Δ. Θεοχάρης- Κ. Ρωμοπούλου, “Ανασκαφή Ντικλή Τας”, *ΠΑΕ* 1961, 81 κέξ. και J. Deshayes, *Zbornik Nat. Muz. Beograd*, 6 (1970) 21-41 (Φάση II), για την κεραμική του προϊστορικού οικισμού Ντικλή Τας· πρβλ. επίσης C. Renfrew, *PPS* 36 (1970) 295-304 (Φάση III), για την κεραμική του προϊστορικού οικισμού Σιταγρών.

24. Η νεολιθική κεραμική εντοπίσθηκε στην τελευταία αρχαιολογική επισκόπηση του λόφου, ύστερα από πολλές επιφανειακές έρευνες που είχαν προηγηθεί.

χρονολογικό όριο για την κεραμική αυτής της κατηγορίας έχει προσδιορισθεί από την έπεισακτη ΥΕΙΒ μυκηναϊκή κεραμική μαζί με την όποια συνυπάρχει σε οικισμούς της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας²⁵. Φαίνεται μάλιστα ότι μετά την επικράτηση της τοπικής μυκηναϊκής κεραμικής ΥΕΙΓ στη Μακεδονία ή κεραμική αυτής της κατηγορίας εξαφανίζεται από τη Μακεδονία, Κεντρική και Ανατολική²⁶.

Σύμφωνα λοιπόν με την εικόνα που έχουμε ως τώρα από την Κεντρική και προπαντός την Ανατολική Μακεδονία, τα σποραδικά παραδείγματα αυτής της χαρακτηριστικής τοπικής εγχάρακτης κεραμικής που βρέθηκαν στο λόφο του οικισμού βεβαιώνουν την κατοίκηση του λόφου στην Ύστερη Έποχή του Χαλκού, τουλάχιστον ως τα τέλη της ΥΕΙΒ περιόδου²⁷. Η ζωή στον οικισμό πρέπει να συνεχίζεται και στην Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου. Χαρακτηριστική κεραμική της Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου αποτελούν τα θραύσματα λαβών στριφτών και με αύλακωτή διακόσμηση, καθώς και όστρακα με αποφύσεις²⁸. Η χειροποίητη κεραμική με τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, τα όποια συχνά διακοσμούνται στην περιφέρεια της κοιλιάς και του χείλους με πλαστικές ταινίες με “δακτυλιές”, αποτελεί άτυπη κεραμική καθημερινής χρήσης, ή όποια πρωτοεμφανίζεται στους προϊστορικούς αλλά επιβιώνει και στους ιστορικούς χρό-

25. W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge 1939, 95· K. Wardle, "Excavations at Assiros", *BSA* 75 (1980) 247 εικ. 14 21α, β, ε· B. Hänsel, "Siedlungskontinuität im Spätbronzezeitlichen und früheisenzeitlichen Nordgriechenland", *Thracia Praehistorica*, Suppl. *Pulvudeva* 3 (1978) [1982] 274, εικ. 4· Ch. Koukouli-Chrysanthaki, "The Late Bronze Age in Eastern Macedonia", *Thracia Praehistorica*, Suppl. *Pulvudeva* 3 (1978) [1982] 231· A. Hochstetter, *Kastanas. Die handgemachte Keramik, Praehistorische Archaeologie in Südosteuropa*, Band 3 (1984), πίν. 12-13.

26. Wardle, όπ. άν. 248, Hänsel, όπ. άν. 277. Η εγχάρακτη κεραμική αυτής της κατηγορίας εξαφανίζεται σχεδόν μετά τó στρώμα 14 τού οικισμού τού Καστανά· πρβλ. Hochstetter, όπ. άν. πίν. 61 κέξ. Άνάλογη είναι και ή εικόνα στην Ανατολική Μακεδονία και Θάσο· πρβλ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, *Πρωτοϊστορική Θάσος Ι*, Άθήνα 1992, 488-99.

27. Για άπόλυτες χρονολογήσεις Ύστερης Έποχής Χαλκού με βάση τή Μυκηναϊκή κεραμική V. Hankey - P. Warren, "The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age", *BICS* 21 (1974) 142-54.

28. Πρβλ. αντίστοιχη κεραμική Κεντρικής Μακεδονίας, Heurtley, όπ. άν. 103-4· Wardle, όπ. άν. 260, εικ. 19, άριθ. 51 (Άσσηρος, Φάση Ι Πρώιμης Έποχής Σιδήρου): Hochstetter, όπ. άν. 57, άπό τó στρώμα 12 και έξής στον οικισμό τού Καστανά εικ. 13. Οί λαβές είναι είτε κατακόρυφες (άπό οίνοχόες, εικ. 5γ-δ), είτε όριζόντιες (εικ. 5α-β).

νους²⁹. Στην προϊστορική φάση του οικισμού ανήκει όπωσδήποτε και το θραῦσμα ενός διπλού αγγείου. Αυτό το ιδιόρρυθμο σχήμα αγγείου εμφανίζεται κυρίως σέ στρώματα Ύστερης Έποχῆς Χαλκού στήν Κεντρική και Άνατολική Μακεδονία, αλλά πιθανόν νά επιβιώνει και στήν Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου³⁰. Χωρίς στρωματογραφικά δεδομένα άνασκαφῆς δέν είναι δυνατόν νά χρονολογηθοῦν μέ ασφάλεια όρισμένα δείγματα λεπίδων πυριτολίθου και λιθίνων πελέκων πού ἔχουν βρεθεῖ στό λόφο του οικισμού. Η χρονολόγησή τους στήν Ύστερη Νεολιθική Έποχή είναι πολύ πιθανή, αλλά είναι γνωστό ότι παραδείγματα λιθίνων πελέκων εμφανίζονται και σέ προχωρημένες φάσεις τῆς προϊστορικής περιόδου³¹.

Μέ βάση τίς παραπάνω άποσπασματικές αρχαιολογικές ενδείξεις, οι όποῖες καλύπτονται στό μεγαλύτερο ποσοστό τους άπό τήν κεραμική, θά μπορούσαμε νά συμπεράνουμε τήν ἐγκατάσταση άπό τήν Ύστερη Νεολιθική Έποχή μιᾶς μικρῆς κοινότητας στό λόφο, πού ὑψωνόταν στίς παρυφές του μεγάλου ἔλους, και τήν κατοίκηση του λόφου στήν Ύστερη Έποχή του Χαλκού και στήν Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου. Ο πολιτιστικός χαρακτήρας τῆς κοινότητας αὐτῆς δέν είναι φυσικά δυνατόν νά προσδιορισθεῖ χωρίς συστηματικές άνασκαφές. Άπό τά ἐλάχιστα δείγματα του πολιτισμού τῆς πού ἔχουν ως τώρα συγκεντρωθεῖ προσδιορίζεται ἡ ἑνταξη τῆς κοινότητας στή γενικότερη πολιτιστική ομάδα τῆς Άνατολικῆς Μακεδονίας, τόσο στήν Ύστερη Νεολιθική Έποχή (πρβλ. π. χ. τῇ γραπτῇ black on red κεραμική), όσο και στήν Ύστερη Έποχή του Χαλκού και τήν Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου (πρβλ. ἐγχάρακτη κεραμική, διπλό αγγείο, κεραμική μέ πλαστική διακόσμηση, στριφτές λαβές).

29. Για τήν ἐπιβίωση τῆς κεραμικῆς αὐτοῦ του τύπου τόν 7^ο και 6^ο π. Χ. αἰώνα στήν Άνατολική Μακεδονία και Θάσο πρβλ. P. Bernard, "Céramiques de la première moitié du VIIe siècle à Thasos", *BCH* 88 (1964) 131-4, εἰκ. 13· Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, "Εἰδήσεις ἐκ τῆς Θασίον Ἡλείου", *ΑΑΑ* 6 (1973) 238, εἰκ. 9α-β.

30. Για αντίστοιχο τμήμα αγγείου σέ στρώματα Ύστερης Έποχῆς Χαλκού οικισμῶν Άνατολικῆς Μακεδονίας πρβλ. Hochstetter, ὅπ. άν. 175, πίν. 4, 1, πίν. 30, 3, πίν. 44. Αντίστοιχο σχήμα αγγείου εμφανίζεται και σέ οικισμούς τῆς Ύστερης Έποχῆς Χαλκού τῆς Άνατολικῆς Μακεδονίας, βλ. σχ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, "Οἰκισμός τῆς Ύστερης Έποχῆς Χαλκού στόν Σταθμό Ἀγγίστας Σεργῶν", *Άνθρωπολογικά* 1 (1980) 60 εἰκ. 4, ἀριθ. 6.

31. Πρβλ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, ὅπ. άν. (ύπ. 30). 72, για λίθινους πελέκους σέ στρώματα Ύστερης Έποχῆς Χαλκού στόν οικισμό του Σταθμοῦ Ἀγγίστας.

Βασικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων της ευρύτερης πολιτιστικής ομάδας της Ανατολικής Μακεδονίας, ή όποια δέν πρέπει νά διαφοροποιείται ουσιαστικά από τήν ομάδα της Κεντρικής Μακεδονίας είναι ή γεωργοκτηνοτροφική οίκονομία καί ή σταδιακή χρήση τών μετάλλων τοῦ ὑπεδάφους της³².

II. ΑΡΧΑΪΚΟΙ - ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ - ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Στό β' μισό τοῦ 7ου π. Χ. αἰώνα ἐμφανίζονται στά παραλία ἀνάμεσα στό Στρυμόνα καί στό Νέστο οἱ πρώτες θασιακές ἀποικίες. Ὁ μικρός οἰκισμός της σημ. Ἐλευθερούπολης ἀπό νωρίς πρέπει νά ἦρθε σέ ἐπικοινωνία μέ τίς θασιακές ἀποικίες τών παραλίων καί προπαντός μέ τίς γειτονικές Νεάπολη³³, Οἰσύμη³⁴, Ἀντισάρα³⁵, οἱ ὁποῖες στήριξαν τήν ἐπιβίωση καί τήν ἀκμή τους στήν ἐπικοινωνία τους μέ τήν ἐνδοχώρα. Ἡ χώρα τών παραπάνω θασιακῶν ἀποικίων πρέπει νά συνόρευε μέ τόν παραγωγικό χῶρο τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ της Ἐλευθερούπολης, ἐνῶ ὁ δρόμος ποῦ ὡδηγοῦσε στό ἐσωτερικό της πλούσιας θρακικῆς ἐνδοχώρας καί προπαντός στό χρυσοφόρο καί ἀργυροφόρο Παγγαῖο περνοῦσε ἀπό τό φυσικό πέρασμα ἀνάμεσα στά βουνά καί στά ἔλη ποῦ ἐλέγχο-

32. Ἡ ἐμφάνιση δειγμάτων μεταλλουργίας χαλκοῦ ἤδη ἀπό τήν Ὑστερη Νεολιθική Ἐποχή καί πιθανόν ἀκόμα νωρίτερα στόν οἰκισμό τών Σιταγρῶν, βλ. C. Renfrew, "Ἐμπόριο καί τεχνική Ἐξειδίκευση", *Νεολιθική Ἑλλάς*, Ἀθήνα 1973, 191 εἰκ. 120, βεβαιώνει τήν πρόωμη ἐμφάνιση τῆς μεταλλουργίας στήν Ἀνατολική Μακεδονία. Οἱ ἀνασκαφές στόν προϊστορικό οἰκισμό "Καστρί" τῆς Θάσου βεβαιώνουν τήν ἀρχή τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν κοιτασμάτων χαλκοῦ στήν Ὑστερη Νεολιθική Ἐποχή καί φυσικά τήν ἐπέκταση τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν τοπικῶν κοιτασμάτων στίς προχωρημένες φάσεις τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καί στήν Πρώιμη Ἐποχή τοῦ Σιδήρου· βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Πρωτοϊστορική Θάσος I*, Ἀθήνα 1990, 675-9. Ὡστόσο, γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν κοιτασμάτων τοῦ Παγγαίου καί τοῦ Συμβόλου στήν προϊστορική περίοδο δέν ἔχουμε ἀκόμα ἀρχαιολογικές πληροφορίες, πέρα ἀπό τίς πρώτες ἀρχαιολογικές ἐνδείξεις πρόωμης μεταλλουργίας (:) στά μέσα νεολιθικά στρώματα τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Ντικιλί Τας· βλ. M. Seferiadis, "Dikili Tash: Introduction à la prehistoire de la Macédoine orientale", *BCH* 107 (1983) 647.

33. Γ. Μπακαλάκης, "Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα", *ΑΕ* 1936, 1 κέξ. D. Lazaridis, *Thasos and its Peraea*, Athens 1971, 36 κέξ.

34. Collart, *Philippes*, 85· Γ. Μπακαλάκης, "Ἀνασκαφή ἐν Καβάλα καί τοῖς πέριξ", *ΠΑΕ* 1938, 75-102· Ἐ. Γιούρη, *ΑΔ* 20 (1965) Β3 447-51· Ἐ. Γιούρη-Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 24 (1969) 350-1.

35. Γ. Μπακαλάκης, *ΠΑΕ* 1935, 29 κέξ· 1936, 74 κέξ· 1937, 64 κέξ· Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 25 (1970) Χρονικά 397 κέξ. *ΑΔ* 26 (1971) 413· 28 (1973) 450 κέξ· 32 (1977) 251 κέξ.

νται από τὸν οἰκισμό αὐτό³⁶.

Στὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα ποὺ ἐγίνε δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ δείγματα ἐπικρινίας τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Έλευθερούπολης μὲ τὶς ἀποικίες τῶν παραλίων. Τὰ ἐλάχιστα ἀκόμα καὶ πολὺ μικρὰ δείγματα τῆς ἀρχαϊκῆς κεραμικῆς, ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα συγκεντρώσει, μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὰ τέλη τοῦ 6ου π. Χ. καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 5ου π. Χ. αἰώνα. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὀρισμένα ὄστρακα κυλίκων³⁷ μὲ εἰσέχον καὶ ἐπίπεδη βάση, μελαμβαφῶν ἢ μὲ ταινιωτὴ διακόσμηση στὸν ὦμο, ὅπως καὶ ὄστρακα σκύφων μὲ ὑποπρωτογεωμετρικὴ διακόσμηση στὸν ὦμο ἀπὸ συστάδες παραλλήλων κατακόρυφων γραμμῶν ποὺ ἐναλλάσσονται μὲ συγκεντρικoὺς κύκλους³⁸. Κύλικες καὶ σκύφοι τῶν παραπάνω κατηγοριῶν ἐμφανίζονται μὲ μεγαλύτερη συχνότητα στὰ παράλια τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας³⁹ καὶ στὴν ἐνδοχώρα⁴⁰ ὡς τὰ τέλη τοῦ 6ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 5ου π. Χ. αἰώνα. Οἱ σκύφοι προέρχονται ἀπὸ μιὰ ὑποπρωτογεωμετρικὴ -πιθανότατα νησιωτικὴ- παράδοση, ἀλλὰ τὰ εὐρήματα ἀρχαίου ἀγγειοπλαστείου ποὺ ἐντοπίσθηκε στὴ Ν. Θάσο καὶ ἀνασκάπτεται ἀκόμα, ἔδειξαν ὅτι στὰ τοπικὰ ἐργαστήρια κεραμικῆς τοῦ Β. Αἰγαίου ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς κατηγορίας κατασκευάζονται ὡς τὶς

36. Γιά τὰ ὄρια τῶν θασιακῶν ἀποικιῶν στὰ παράλια μεταξὺ Στρυμόνος καὶ Νέστου πρβλ. Lazaridis, ὅπ. ἀν. (ὑπ. 33), 36-8, εἰκ. 27. Ὡστόσο, στὴ χώρα τῶν θασιακῶν ἀποικιῶν δὲν πιστεύω ὅτι ἦταν δυνατόν νὰ ἀνῆκε καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Παγγαίου, ὅπου ὁ Δ. Λαζαρίδης, ἀκολουθώντας παλιότερους ἐρευνητῆς, τοποθετεῖ τὴν θασιακὴ ἀποικία Σκαπτή Ὑλη. Στὶς ἀρχές τοῦ 5ου π. Χ. αἰώνα οἱ Θάσιοι δὲν ἦταν δυνατό νὰ διεισδύσουν τόσο βαθεῖα στὴν ἐνδοχώρα, στὴν ὁποία μόλις στὸ δεῦτερο τέταρτο τοῦ 4ου π. Χ. αἰώνα μὲ τὴν ἱδρυση τῶν Κρηνιδῶν κατάφεραν νὰ ἐγκαταστήσουν μιὰ πολὺ βραχύχρονη ἄλλωστε θασιακὴ ἀποικία. Ἡ γνωστὴ γιὰ τὰ μεταλλεῖα χρυσοῦ Σκαπτὴ Ὑλη πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἀνατολικά τῆς ἀρχαίας Νεάπολης (σημ. Καβάλας)· πρβλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, “Τὰ “μέταλλα” τῆς θασιακῆς περαιάς”, Πόλις καὶ Χώρα στὴν Ἀρχαία Μακεδονία καὶ Θράκη, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, 495-515.

37. Πρβλ. L. Ghali-Kahil, *La céramique grecque*, (Fouilles 1911-1956), *Ed. Thas.* VII, (1960) πίν. XXII, 34, 35, γιὰ ἀνάλογες κύλικες ἀπὸ Θάσο, καὶ Γ. Μπακαλάκης, *ΠΑΕ* 1935, 40 εἰκ. 8, ἀριθ. 1, γιὰ ἀνάλογες κύλικες ἀπὸ ἀποικίες τῆς θασιακῆς Περαιάς.

38. Βλ. Ghali-Kahil, ὅπ. ἀν. πίν. XX-XXI (Θάσος)· Γ. Μπακαλάκης, *ΠΑΕ* 1935, 34-40, εἰκ. 8· *ΠΑΕ* 1938, 40 κέξ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 26 (1971) 370 (Θασιακὴ Περαία).

39. Γιά ἀνάλογους σκύφους ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς ἀποικίες τῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τὴν Ὀλυνθο βλ. C. Mylonas, “Pre-persian pottery from Olynthus”, *Excavations at Olynthus V*, (1933) 15 κέξ.

40. πρβ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, “Ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στὴν ἀρχαία Τράγυλο. Πρῶτες γενικὲς ἀρχαιολογικὲς καὶ ἱστορικὲς παρατηρήσεις”, *Ἀρχαία Μακεδονία* 3 (1977) [1983] 139, 6, εἰκ. 13.

άρχες του 5ου π. Χ. αιώνα⁴¹.

Στην επιφανειακή κεραμική του οικισμού του λόφου “Παλιάμπελα” έμφανίζονται και αττικής κεραμικής δοστρακα που χρονολογούνται στα τέλη του 6ου π. Χ. αιώνα, όπως π. χ. το θραύσμα από τη βάση αττικού αμφορέα⁴². Η παρουσία της αττικής κεραμικής παραμένει φυσικά σ’ όλο τον 5ο και 4ο π. Χ. αιώνα. Εκτός από τα σποραδικά δείγματα αττικής κεραμικής του 5ου π. Χ. αιώνα που έχουμε από τον οικισμό⁴³ σημαντικά είναι τα θραύσματα ερυθρομόρφου αττικού σκύφου του τρίτου τετάρτου του 5ου π. Χ. αιώνα που βρέθηκαν στην ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής Βασιλικής του Αγίου Νικολάου⁴⁴ και τα όποια διασώζουν τμήμα από μία παράσταση κώμου⁴⁵. Από τον τέταρτο αιώνα έχουμε περισσότερα δείγματα κεραμικής που προέρχονται είτε από την ανασκαφή του Αγίου Νικολάου⁴⁶, είτε από την επιφανειακή κεραμική του λόφου του οικισμού⁴⁷. Από την περιοχή του Αγίου Νικολάου έχουμε χαρακτηριστικά δείγματα μελαμβαφών αττικών αγγείων, αλλά και άβαφών αγγείων καθημερινής χρήσης, ανάμεσα στα όποια ξεχωρίζουν και θραύσματα όξυπύθμενων θασιακών

41. Κ. Περιστέρη- Fr. Blondé - J. Y. Perreault - M. Brunet, “Θάσος 1985. Πρώτη ανασκαφική έρευνα σ’ ένα εργαστήριο αγγειοπλαστικής στη θέση “Φαρή” Σκάλας Μαριών”, *AAA* 18 (1985) 34 κέξ. Μ. Τιβέριος, “Από τη νησιωτική κεραμική παραγωγή των αρχαϊκών χρόνων στον βορειοελλαδικό χώρο”, *AEMΘ* 3 (1989) 615-21.

42. Πρβλ. τους αμφορείς του δευτέρου μισού του 6^{ου} αιώνα (τύπου Β) CVA Boston I (USA 13) πίν. 7-8, σχέδ. 9.

43. Για το θραύσμα βάσης αττικού ληκυθίου πρβλ. B. Sparkes - L. Talcott, *The Athenian Agora XII*, (1970) πίν. 38, αρθ. 1115-1116.

44. Άλμπραντς, όπ. άν. 841.

45. Άρθ. Εύρ. Μουσείου Καβάλας Α 4102. Για τα άνθemia της λαβής σκύφων του αγγειογράφου Monlaures, βλ. Beazley, ARV2 1924-6. πρβλ. CVA Copenhagen, πίν. 351, 2α. Γενικότερα για σκύφους του τρίτου τετάρτου του 5^{ου} π. Χ. αιώνα βλ. Beazley, όπ. άν. 1300-1304. Όπως όποτε νεώτερος από τον ζωγράφο της Πηνελόπης NS 5 (1904) 201, εικ. 5-6, αλλά σύγχρονος με σκύφο Group Agora P1073, L. Talcott, “Attic black-glazed stamped ware and other pottery from a fifth century well”, *Hesperia* 4 (1935) 491, εικ. 13.

46. Άρθ. Εύρ. Μουσείου Καβάλας Α 4100, 4101: πρβλ. Sparkes - Talcott, όπ. άν. πίν. 17, αρθ. 352 (330 π. Χ.) Β πίν. 16 αρθ. 350 (375- 350 π. Χ.), για αντίστοιχους σκύφους από την αθηναϊκή Άγορά βλ. και Sparkes - Talcott, *The Athenian Agora XII*, πίν. 33, αρθ. 827, (375- 350 π. Χ.) με μελαμβαφές κύαθιο με σταμπωτά άνθemia μέσα σε rouletted κύκλους.

47. Πρβλ. χείλος μελαμβαφούς κανθάρου 4ου π. Χ. αιώνα με Sparkes - Talcott, όπ. άν. πίν. 29 αρθ. 697-705 (375- 350 π. Χ.), καθώς και με τα δοστρακα κανθάρων με ραβδωτή διακόσμηση: βλ. Sparkes - Talcott, όπ. άν. πίν. 29, αρθ. 711 (350-325 π. Χ.).

ἀμφορέων. Τὰ θραύσματα τῶν ἀγγείων 5^{ου} καὶ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνα ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου πιθανότατα προέρχονται ἀπὸ διαταραγμένους τάφους, γιατί εἶναι δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ οἰκισμὸς τῶν κλασσικῶν χρόνων ἐκτείνονταν σὲ τόσο μεγάλη ἀπόσταση στὰ βόρεια τοῦ λόφου, στὴν πεδιάδα, ὅπου ἐντοπίσθηκε ἡ νεκρόπολη τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Νεκροταφεῖο ὅπωςδὴποτε τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνα ἐντοπίσθηκε καὶ στὴ βόρεια πλαγιά τοῦ λόφου ποὺ ὑψώνεται στὰ ἀνατολικά τοῦ οἰκισμοῦ. Στὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ βρέθηκαν, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες, 3-4 κιβωτιόσχημοι τάφοι ποὺ κατεστράφησαν κατὰ τὴ διάνοιξη τοῦ δασικοῦ δρόμου ἢ ἀνοίχθηκαν ἀπὸ λαθρυνασκαφεῖς. Μὲ κιβωτιόσχημο τάφο τοῦ νεκροταφείου τῆς περιοχῆς αὐτῆς (σχεδ. 1, T3) σχετίζεται καὶ ἡ ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια πλάκα ἀπὸ τοπικὸ σχιστόλιθο, ποὺ βρέθηκε ἐγκαταλελειμένη σὲ χώματα λαθρυνασκαφῆς⁴⁸. Ἡ ἐνεπίγραφη αὐτὴ ἐπιτύμβια πλάκα ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀρχαιότερο ἐπιγραφικὸ μνημεῖο ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο οἰκισμὸ τῆς σημερινῆς Ἑλευθερούπολης· χρονολογεῖται στὸν 5^ο-4^ο π. Χ. αἰῶνα καὶ ἔχει σχολιασθεῖ ἀρκετὰ στὴ σύγχρονη ἔρευνα⁴⁹.

Γιὰ τὴν ἐλληνιστικὴ φάση τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ τῆς Ἑλευθερούπολης πληροφορίες δίνουν ἐπίσης ἡ ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ τοῦ λόφου τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἐλληνιστικὸ νεκροταφεῖο. Στὴν ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ τοῦ λόφου τοῦ οἰκισμοῦ ἐπικρατοῦν ὄστρακα ἀγγείων ὕστερης ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅπως μελαμβαφῶν καὶ ἐρυθροβαφῶν κανθάρων ἢ κανθάρων μὲ διακόσμηση ταινιωτὴ ἢ west slope, καθὼς καὶ ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων⁵⁰. Στὸ δεῦτερο αἰῶνα χρονολογοῦνται καὶ τὰ εὐρήματα ποὺ ἔδωσε καὶ τὸ ἐλληνιστικὸ νεκροταφεῖο, τὸ ὁποῖο ἐντοπίζεται στοὺς ΒΑ πρόποδες τοῦ λόφου καὶ ποὺ ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐκτείνονταν καὶ βορειότερα στὴν πεδιάδα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ διάσπαρτα εὐρήματα ἔχουμε καὶ τὰ εὐρήματα δύο κλειστῶν τάφων αὐτοῦ τοῦ νεκροταφείου.

48. Β. Πούλιος, *ΑΔ* 36 (1981) Χρονικά Β2, 343.

49. Ἡ ἐπιγραφὴ φέρει Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας: Α 1328 (εἰκ. 2, σχ. 2)· Βλ. Β. Πούλιος, *ΑΔ* 36 (1981) [1988] Χρονικά Β2, 343, G. Touchais, *BCH* 113 (1989) 655, Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, "Πρῶτα μηνύματα ἀπὸ μιὰ πόλη τῆς Πιερίδος", *ΑΕΜΘ* 1 (1987) [1989] 343-52 [= *Bull épigr.* 1990, 38, 491 καὶ *SEG* 38 (1988) 656].

50. Πρβλ. Δ. Λαζαρίδης, *Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων*, Ἀθήναι 1960, 77, πίν. 33, γιὰ μεγαρικοὺς σκύφους 2ου-1ου αἰῶνα.

Τάφος Ι: Κάτω από το δάπεδο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Ἀγίου Νικολάου (σχέδ. 1, Τ1). Στὰ κτερίσματα ποὺ δημοσίευσε ὁ ἀνασκαφέας⁵¹ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἕνα ἀκόμη βαλσαμάριο⁵², καθὼς καὶ δύο μολύβδινες πυξίδες⁵³. Τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ εἰδώλια χρονολογοῦν τὴν ταφὴ στὸν 2ο π. Χ. αἰώνα⁵⁴.

Τάφος ΙΙ: Στὸ ΝΔ. ὄριο τοῦ σύγχρονου νεκροταφείου τῆς Ἐλευθερούπολης (σχέδ. 1 Τ2)⁵⁵. Κιβωτιόσχημος ἀπὸ πλάκες τοπικοῦ σχιστόλιθου. Περιεῖχε μιὰ

51. Θ. Ἀλιμπράντης, ὅπ. ἀν. 641, πίν. 632β-στ. α) ΑΕΜΚ Α3761: Λάγηνος σὲ ἀκέραιη μορφή: γραπτὴ διακόσμηση μὲ ἰσῶδες χρῶμα πάνω σὲ ὑπόλευκο ἐπίχρυσμα, πλατεῖα γιρλάντα γύρω στὸν ὦμο μὲ πυκνὸ χρῶμα στὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα καὶ ἀραιωμένο στὸν ἐσωτερικὸ δακτύλιο. Τὴ βάση τῆς λαβῆς πλαισιώνουν δύο μεγάλα λογχόσχημα φύλλα μὲ μακρὸν μίσχο ἀπὸ ἔντονο χρῶμα. Βαμμένο μὲ τὸ ἴδιο χρῶμα εἶναι τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ ἡ λαβὴ διακοσμεῖται στὴν ἐξωτερικὴ τῆς ἐπιφάνεια ἀπὸ παράλληλες πλατεῖες ταινίες. Ἄβαφο εἶναι τὸ κάτω σῶμα τοῦ ἀγγείου: διαστάσεις: 0, 14μ. (ῦψος), 0,09μ. (διάμ. βάσης), 0, 9μ. (διάμ. χείλους). β) ΑΕΜΚ Α3762: Μυροδοχεῖο (βαλσαμάριο) σὲ ἀκέραιη μορφή, ἄβαφο, μὲ σῶμα ἀτρακτόσχημο: διαστάσεις: 0,185μ. (ῦψος), 0,02μ. (διάμ. βάσης) 0,03μ. (διάμ. χείλους). γ) ΑΕΜΚ Α3763: Εἰδώλιο πτηνοῦ σὲ κυκλικὴ βάση (σπασμένο τὸ ράμφος): διαστάσεις: 0,09μ. (ῦψος), 0,06μ. (διάμ. βάσης) δ) ΑΕΜΚ ΕΕ1743: Εἰδώλιο καθισμένης γυνῆς γυναικείας μορφῆς μὲ τὰ χεῖρα τεταμένα στοὺς μηροὺς: πλαγῶν τοῦ τύπου "ιερόδουλος", κόμμωση τύπου *melon friseur*, χωρὶς λαμπάδιον: διαστάσεις: 0,18μ. (ῦψος). ε) ΑΕΜΚ Μ1210: μολύβδινη πυξίδα μὲ κατακόρυφα τοιχώματα (τὸ πῶμα εἶναι κατεστραμμένο: διαστάσεις: 0,07μ. (ῦψος), 0,08μ. (διάμ. βάσης).

52. ΑΕΜΚ Μ1210: Θραῦσμα μυροδοχείου μὲ ἀτρακτόσχημο σχῆμα. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι ἄβαφο. Διαστάσεις: 0,11μ. (ῦψος), 0,08μ. (διάμ. βάσης).

53. ΑΕΜΚ Μ1209: Μολύβδινη πυξίδα μὲ τοιχώματα κατακόρυφα καὶ πῶμα. Διαστάσεις: 0,03μ. (ῦψος), 0,035μ. (διάμ. χείλους), 0,04μ. (διάμ. βάσης), 0,045μ. (διάμ. πώματος).

54. Πρβλ. Στ. Δρούγου-Ἰω. Τουράτσουλου, *Ἑλληνιστικοὶ τάφοι Βεροῖας*, Ἀθῆναι 1980, 34 πίν. 1, Π 1244 Β 77 πίν. 53, Π 1462 (γιά τὸν τύπο τῶν μυροδοχείων). Γιά τὸν τύπο τῆς λαγῆνου πρβλ. G. Leroux, *Lagynos*, Paris 1913, ἀριθ. 56, G. Schäffer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, Berlin 1968, 105 εἰκ. 6. 1. Ἡ διακόσμηση τοῦ ὦμου συνδυάζει στοιχεῖα τῆς "γρᾶμμικοῦ" καὶ "ζωγραφικοῦ" τύπου διακόσμησης: βλ. σχ. Schäffer, ὅπ. ἀν. 103. Γιά τὴν ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῶν ἐπιμέρους παραλλαγῶν αὐτῆς τῆς ὁμάδας ὑπάρχουν ἀκόμα προβλήματα. Ὅπως δὲν ὑπάρχουν ἀνασκαφικὰ εὐρήματα καθορίζουν τὰ χρονολογικὰ τῆς ὅρια μέσα στὸν 2ο καὶ 1ο π. Χ. αἰώνα. Γιά τὴ χρονολόγηση τοῦ τάφου στὸν 2ο π. Χ. αἰώνα συνηγοροῦν καὶ τὰ εἰδώλια: πρβλ. τύπο πλαγῶνας-ιεροδούλου μὲ ἀντίστοιχα εἰδώλια Ἀβδήρων, βλ. Λαζαρίδης, ὅπ. ἀν. 66, πίν. 22 Β91 ἢ Τροίας βλ. D. Thomson, "The Terracotta of the Hellenistic period", *Troy Suppl.* 3, Princeton 1963, 87 κέξ. πρβλ. ἀριθ. 58, πίν. XVII.

55. Ὁ τάφος βρέθηκε τυχαῖα σὲ σκαπτικές ἐργασίες τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ γηπέδου Ἐλευθερούπολης καὶ ἡ περισυλλογὴ τῶν κτερισμάτων πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τῆς ἐσκαφῆς. Ἐτοί δὲν ὑπάρχουν ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα λεπτομερῆ γιά τὸν τάφο: ὁ τάφος δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Β. Πούλιο, "Χρονολογημένη Ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία", *Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιά τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Θεσσαλονίκη 1991 (1994), 119 κέξ.

ταφή-ένταφιασμό, τὰ κτερίσματα τῆς ὁποίας ἦταν ἕνας ἐρυθροβαφῆς κάνθαρος⁵⁶, μέσα στὸν ὁποῖο εἶχε ἐντοπισθεῖ ἕνας μικρὸς θησαυρὸς ἀπὸ 11 χάλκινα νομίσματα Φιλίππου Ε΄, Περσέα καὶ Ἀνδρίσκου ἀπὸ τὸν ὁποῖο προκύπτει μία χρονολόγηση τοῦ τάφου στὰ 149-148 π. Χ. ἢ λίγα χρόνια μετὰ⁵⁷. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτοῦ τοῦ τάφου περισυλλέχθηκε ἐπίσης ἕνα λυχνάρι μελαμβαφές, τὸ ὁποῖο ὁπωσδήποτε προέρχεται ἀπὸ τάφο τῆς ἴδιας περιοχῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀνήκει στὸν προηγούμενο κιβωτιόσχημο τάφο (σχ. 1, T2), τὰ κτερίσματα τοῦ ὁποίου, ὅπως σημειώσαμε συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὸ συνεχεργεῖο τῶν ἐκσκαφῶν⁵⁸.

Ἄλλα εὐρήματα χρονολογημένα στήν Ἑλληνιστικὴ Ἑποχὴ εἶναι ὀρισμένα νομίσματα τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνα ποὺ ἔχουν παραδοθεῖ στὸ Μουσεῖο Καβάλας μετὰ προέλευση τὴν Ἐλευθερούπολη⁵⁹.

56. ΑΕΜΚ Α4037.

57. ΑΕΜΚ Ν1334: 11 χάλκινα νομίσματα: Ν1334α-β: Χάλκινα Φιλίππου Ε΄ (220-179 π. Χ.): ἔμπρ.: Κεφαλὴ Ἡρακλῆ με λεοντὴ δεξ., ὀπισθ.: δύο αἶγες δεξ. (ΒΑ ἄνω- Φ κάτω). Ν1334γ-στ: Χάλκινα Περσέως (179-68 π. Χ.): ἔμπρ.: Κεφαλὴ Ἡρακλῆ με λεοντὴ δεξ., ὀπισθ.: Ἰππείας δεξ. (ΒΑ μονόγραμμα ΠΕΡ, κάτω ΗΧ): Γιά τὸν τύπο πρβλ. H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands*, Berlin 1935, πίν. XXXVI, 1. Ν1334ζ: Χάλκινο Περσέως: ἔμπρ.: Κεφαλὴ Περσέως με φτερωτὸ κράνος: ὀπισθ.: ἀετὸς σὲ κεραυνὸ (ΒΑ μονόγραμμα ΠΕΡ, κάτω Χ). Γιά τὸν τύπο πρβλ. *SNG Corp.* ἀριθ. 1276, πίν. 33. Ν1334η-ι: τρία χάλκινα Περσέως: ἔμπρ.: μακεδονικὴ ἀσπίδα: ὀπισθ.: ἄρπη (ΒΑ μονόγραμμα ΠΕΡ, Η * Χ κάτω): γιά τὸν τύπο βλ. *SNG Corp.* ἀριθ. 1281, πίν. 33. Ν1334ια: Χάλκινο Ἀνδρίσκου (Ψευδο-Φιλίππου) (149-8 μ. Χ.): ἔμπρ.: μακεδονικὴ ἀσπίδα: ὀπισθ.: ρόπαλο (Β * Α, μονόγραμμα ΦΙ κάτω): Γιά τὸν τύπο πρβλ. *SNG Corp.* ἀριθ. 1309, πίν. 33. Ὁ Β. Πούλιος πιστεύει ὅτι μολονότι τὸ ὑπ. ἄρ. Ν1334ια νόμισμα ἀποδίδεται στὸν Ἀνδρίσκο, στὸ *SNG Corp.* ἀριθ. 1309 πίν. 33 πρόκειται γιά νόμισμα τοῦ Φιλίππου Ε΄, ἐφόσον στὸ θησαυρὸ δὲν ἐμφανίζονται νομίσματα ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας: βλ. Πούλιος, ὅπ. ἄν. 119.

58. Τὸ λυχνάρι μετὰ ΑΕΜΚ Α4099 ἀνήκει σὲ τύπο ἀρχαιότερο ἀπὸ τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου.

59. ΑΕΜΚ Ν1412: Χάλκινο Θεσσαλονίκης (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλὴ Διονύσου δεξ., ὀπισθ.: αἶγα δεξ. (γύρω Θεσσαλονίκης). ΑΕΜΚ Ν1413α: Χάλκινο Ἀμφιπόλεως (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλὴ Ἀρτέμιδος: ὀπισθ.: Ἀντωποὶ τράγον: πρβλ. H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands*, Berlin 1935, πίν. IX, 9 ἀριθ. 35. ΑΕΜΚ Ν1413β: Χάλκινο Ἀμφιπόλεως (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: ταινιοφόρος κεφαλὴ Ποσειδῶνος: ὀπισθ.: ρόπαλο σὲ στεφάνι ἀπὸ φύλλα δρυὸς (ἄνω ΑΜΦΙΠΟ, κάτω ΛΙΤΩΝ): πρβλ. Gäbler, ὅπ. ἄν. πίν. IX, 1-2, ἀριθ. 26. ΑΕΜΚ Ν1413γ: Χάλκινο Ἀμφιπόλεως (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλὴ Δία ἢ Ποσειδῶνος δεξ.: ὀπισθ.: ταῦρος ποὺ πηδᾷ δεξ. (γύρω ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ): πρβλ. *SNG Corp.* 2, Macedonia, πίν. 2, ἀριθ. 63. ΑΕΜΚ Ν1413δ: Χάλκινο Θεσσαλονίκης (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλὴ κρανοφόρου Ἀθηνᾶς μέσα σὲ στικτὸ κύκλω: ὀπισθ.: Ταῦρος-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: πρβλ. *SNG Corp.* 2, Macedonia, πίν. IX ἀριθ. 362, Gäbler, ὅπ. ἄν. πίν.

III. ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση κεραμικῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ ἄλλων κτιριακῶν λειψάνων στὶς βόρειες πλαγιές τῶν λόφων ἀνατολικά τοῦ λόφου “Παλιάμπελα”, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ὁ οἰκισμὸς ἐπεκτάθηκε στοὺς λόφους ἀνατολικά τοῦ ἀρχικοῦ οἰκιστικοῦ πυρήνα. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ προέρχεται καὶ ἡ πρώτη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁶⁰.

Βωμόσχημη ἐνεπίγραφη βάση ποὺ ἔφερε μικρὸ ἀνάθημα. Ἀκέραια ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες κακώσεις στὴν ἐπιφάνεια τῆς πρόσθιας ὄψης. Λαξευμένη μὲ ἐπιμέλεια μόνον ἡ πρόσθια ὄψη, ἐνῶ οἱ ἄλλες πλευρές ἔχουν δουλεuten ἄδρὰ μὲ χονδρὸ καλέμι. Κυματοφόρος βάση καὶ ἐπίστεψη στὴν πρόσθια ὄψη μὲ ἀργὸ σχηματοποιημένο κυμάτιο ποὺ ἐπεκτείνεται καὶ στὶς δυὸ ἀδρὰ λαξευμένες πλάγιες ὀψεις τῆς. Στὴν πρόσθια ὄψη τῆς ἐπίστεψης ἐμφανίζονται δύο ἐγγεγραμμένα σχηματοποιημένα γωνιακά ἀκρωτήρια. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ βάθρου ὀρθογώνιος τόρμος μὲ δύο μικρότερους τόρμους στὴ γωνία, οἱ ὁποῖοι σώζουν καὶ τὴ μολυβδοχόηση. Απὸ τὴ θέση τοῦ τόρμου στὴν πάνω ἐπιφάνεια προκύπτει μιὰ λοξὴ διάταξη τοῦ ἀναθήματος στὴ βάση.

ΑΕΜΚ Α1325. (εἰκ. 3) Διαστάσεις μνημείου: 0,090 μ. ὕψος· 0,50 μ. πλάτος· 0,40 μ. πάχος. Ὑψος γραμμάτων: 0,04 μ. Διάστιχα: 0, 02 μ. Μονόστιχη λατινικὴ ἐπιγραφή στὸ ἄνω τμήμα τῆς ἐπίστεψης ἀνάμεσα σὲ δύο ἀκρωτήρια:

San(cto) Heroni

Ἀκολουθεῖ ἐξάστιχη λατινικὴ ἐπιγραφή στὸν κορμὸ τῆς στήλης:

XXIII, 3. ΑΕΜΚ Ν1413ε: Χάλκινο Μακεδόνων· ἐμπρ.: Κεφαλὴ Ποσειδῶνος δεξ.· ὀπισθ.: ρόπαλο μέσα σὲ στεφάνι (ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ-φθαγμένο)· γιὰ τὸν τύπο πρβλ. *SNG Cop.* πίν. XXXIII, ἀριθ. 1296. Γιά τὴ χρονολόγηση τῶν αὐτόνομων κοπῶν τῶν μακεδονικῶν πόλεων στὰ 187-68 π. Χ. πρβλ. Ἰω. Τουράτσογλου, *BAR, International series* 326, London 1987, 53-72.

60. Βρέθηκε πεσμένη σὲ σωρὸ μπάζων καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Καβάλας στὰ 1983.

Apollini
Sacr(um)
M. Publicius
Jucundus
 5 *Fl(amen) sedi(s) Apol(linis)*
v(otum) s(olvit) l(ibens) a(nimo)

Ἀπό τήν ἐπιγραφὴ προκύπτει ὅτι ἡ βωμόσχημη βάση ἔφερε ἓνα ἀνάθημα, πιθανότατα ἀγαλματίδιο, ἀφιερωμένο στὸν Ἡρώνα- Ἀπόλλωνα καὶ ὅτι ὁ ἀναθέτης ἦταν ὁ M. Publicius Jucundus, ἱερέας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα. Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται πιθανότατα στοὺς πρώιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἄν ἡ ἀνάγνωση san(cto) Heroni εἶναι σωστὴ, ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ συσχέτιση τῆς λατρείας τοῦ γνωστοῦ τοπικοῦ θεοῦ Ἡρώνος ἢ Ἡρώος μὲ τὴν λατρεία τοῦ Ὀλυμπίου θεοῦ Ἀπόλλωνα, συσχέτιση ποὺ εἶναι ἤδη γνωστὴ ἀπὸ ἓναν μεγάλο ἀριθμὸ ἀναθηματικῶν μνημείων στὴ Θράκη τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁶¹. Ἡ λατρεία τοῦ τοπικοῦ Ἡρώνος ἐμφανίζει μιὰ ἰδιαίτερη διάδοση στὴ Θράκη κυρίως στὸν δεύτερο μεταχριστιανικὸ αἰῶνα καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος. Στὰ ἀναθηματικά ἀνάγλυφα ὁ τοπικὸς αὐτὸς θεὸς, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα ταυτίζεται ἐπίσης καὶ μὲ τὸν Ἀσκληπιό⁶² ἢ τὸν Διόνυσο⁶³, παριστάνεται στὸν τύπο τοῦ ἱππέα-κυνηγοῦ, τύπο γνωστὸ στὴ νεώτερη βιβλιογραφία μὲ τὴ συμβατικὴ ὀνομασία “Θράκας ἱππέας”⁶⁴, καὶ φέρει διάφορες ἐπωνυμίες κατὰ περιοχῆς⁶⁵. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ κώμη τῆς Ἐλευθερούπολης

61. G. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, (Diss.) Leipzig 1938, 89, ἀριθ. 457 (στὴ συνέχεια *Denkmäler*), ἀνάγλυφο μὲ παράσταση “Θράκα ἱππέα” καὶ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ deo Apollini· γιὰ παραδείγματα ἀπὸ διάφορες περιοχῆς τῆς Θράκης πρβλ. G. Mihailov, *IGBR I*, 79, 327bis· III, 932, 976, 1106, 1397, 1457, 1459-66, 1500-2· πρβλ. καὶ *CCET II*, 1 ἀριθ. 335, ὅπου ἡ ἐπιγραφὴ: - - /θεῶ Ἡρωι / Ἀπόλλωνι· πρβλ. καὶ ἐπιγραφὴ Φιλίππων, Δήμτσας, 1065, ὅπου κατὰ τὴ διόρθωση τοῦ Kazarov, *RE Suppl.* III, 1141, “Ἡρωι Ἀπόλλωνι. Γιὰ τὴ συσχέτιση λατρείας Ἀπόλλωνα καὶ Ἡρώα βλ. καὶ S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischer Zeit*, München 1977, 56-7.

62. Πρβλ. Mihailov, *IGBR III*, 1 967, 1096, 1103, 1183-1271, 1277, 1407-8.

63. Πρβλ. A. Cumont, *Musées royaux du Cinquantenaire, Catalogue des sculptures et inscriptions antiques*, Bruxelles 1913, ἀριθ. 52, 63-5, Mihailov, *IGBR III*, 2319· πρβλ. P. Perdrizet, “Cultes et mythes du Pangée”, *Annales de l’Est* 24 (1910) 21, Collart, *Philippes*, 423.

64. Kazarov, *Denkmäler*, 90 κέξ.

65. πρβλ. Kazarov, *Denkmäler*, 90 κέξ. καὶ Δ. Κανατσούλης, “Ἡ μακεδονικὴ πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου II”, *Μακεδονικά* 5 (1961-3) [1963], 94.

στοιούς νότιους πρόποδες του Παγγαίου ανασκάπτεται τα τελευταία χρόνια ένα σημαντικό ιερό του Ήρωος Αύλωνείτου⁶⁶, ή λατρεία του οποίου είναι διαδεδομένη κυρίως στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Νέστου, με ανατολικότερο μέχρι στιγμής όριο διάδοσης την περιοχή της αρχαίας Τολείρου και Ἀβδήρων, και βορειότερο την περιοχή της αρχαίας Σίφωος⁶⁷. Στην επιγραφή του ἀναθήματος ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ κόμη τῆς Ἐλευθεροπόλης ὁ Ήρων φαίνεται ταυτισμένος με τὸν Ἀπόλλωνα, ἐπονομάζεται sanctus, ἐπίθετο γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές τόσο στὸν Ήρωνα⁶⁸, ὅσο καὶ στὸν Ἀπόλλωνα⁶⁹. Ὁ ἀναθέτης εἶναι πρόσωπο ἄγνωστο ἀπὸ τὴν προσωπογραφία τῆς πόλης καὶ τῆς χώρας τῶν Φιλίππων. Τὸ gentilicium Publicius ὑποδηλώνει συσχέτιση με ἀπελεύθερο, πρόην δημόσιο δοῦλο⁷⁰. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ συσχέτιση τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιωματοῦ flamen με τὸν Ἀπόλλωνα, γιατί οἱ ὡς τώρα γνωστοὶ flamines ἀπὸ τὴν Μακεδονία συνδέονται ἀποκλειστικά με τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα⁷¹. Ἄν ἡ

66. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, "Ἱερὸν Θρακὸς Ήρωος Αὐλωνείτου", *ΑΑΑ* 2 (1969) 191-3, *ΑΔ* 24 (1969) Χρονικά Β2, 348-9· 38 (1983) Χρονικά Β, 322· 39 (1984) Χρονικά Β 271· 40 (1985) Χρονικά Β 322· 44 (1989) Χρονικά Β2, 374-5· Χ. Κουκούλη- Δ. Μαλιμίδου, "Ἱερὸ Ήρωος Αὐλωνείτου στὸ Παγγαῖο", *ΑΕΜΘ* 3 (1989) [1992] 553-68. Βλ. ἐπίσης P. Pilhofer, *Philippi. Band I. Die erste christliche Gemeinde Europas*, Tübingen 1995, 93-100.

67. Πρβλ. Ν. Κυπριαριᾶδου, *Σερραϊκὰ Γράμματα* 51-2 (1962), 38 καὶ Γ. Β. Καφατζή, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών Ι. Μῦθοι. Ἐπιγραφές, Νομίσματα*, Ἀθῆναι 1967, 335. ἀριθ. 565, γὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἐνδοχώρα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας· πρβλ. ἐπίσης τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἐπτάμυλοι Σερρών, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά, 416 (= Ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου Σερρών Α107). Γὰ τὴ διάδοση τῆς λατρείας τοῦ Ήρωος Αὐλωνείτου στὴ χώρα τῶν Ἀβδήρων βλ. Γ. Μπακαλάκης, "Παρανέστιοι Ἀρχαιοότητες", *Θρακικά* 8 (1938) 17. Πρβλ. ἐπίσης τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Ἰταλία (περιοχὴ Νεάπολης) πιθανότατα μεταφερόμενο ἀπὸ τὴ Θράκη· *ILS* 4047a.

68. *ILS* 4064: deo Heroi sancto· 4068· deo sancto/Eroni Briganitio.

69. *ILS* 3221: Apollini sancto· 3223: deo sancto Apollini. πρβλ. ἐπίσης τὸν ἀναθηματικὸ βωμὸ ἀπὸ τὴν κάτω Μοισία, *CCET IV* 196· deo santo/Eron[i] .ollini?—, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ συμπληρωθεῖ deo sancto/Eron[i] Apollini.

70. Στὴ Μακεδονία τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἀπελεύθεροὶ ἐμφανίζονται ὡς μέλη ἐπαγγελματικῶν σωματείων ἢ θρησκευτικῶν ἐταιρειῶν· βλ. Κανατσούλης, "Μακεδονικὴ πόλις Ι", *Μακεδονικά* 4 (1955-1961) [1961] 254-7, ὅπ. ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Γὰ τὰ πρόσωπα μετὸ gentilicium Publicius στοὺς Φιλίππους βλ. Δ. Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ Προσωπογραφία* (Ἀπὸ τοῦ 148 π. Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου), Ἑλληνικά (Παράρτημα 8) Θεσσαλονίκη 1955, 1198-1202 (στὴ συνέχεια ΜΠ).

71. Flamines εἶναι γνωστοὶ στὴ ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίππων, ὅπου ὁμως συνδέονται ἀποκλειστικά με τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα· Collart, *Philippes*, 265, 412· πρβλ. Κανατσούλης, "Μακεδονικὴ πόλις ΙΙΙ", *Μακεδονικά* 6 (1964-5) [1965] 53, A. Wardman, *Religion Statecraft among the Romans*, London 1982, 16. L. Borman, *Philippi. Stadt und Christengemeinde zur Zeit des Paulus*, Leiden-New York-Köln 1995, 42-44.

ανάγνωση της επιγραφής είναι σωστή, τότε βεβαιώνεται ότι και στη ρωμαϊκή αποικία των Φιλίππων οι *flamines* δέν ασκούν μόνον τη λατρεία του αυτοκράτορα⁷², αλλά και τη λατρεία του Απόλλωνα και άλλων θεών, όπως συνέβαινε στη Ρώμη και σε άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας⁷³. Η αναφορά του *flamen sedis* παραπέμπει σε αντίστοιχες επιγραφές των ρωμαϊκών χρόνων, όπως π. χ. *flamen templi Aesculapi*⁷⁴, και θυμίζει και επιτύμβιες επιγραφές της περιοχής των Φιλίππων, όπου το *sedis* διαφοροποιείται από το *mensa*⁷⁵. Τερέας του Ήρωνος Αύλωνέιτου αναφέρεται σε διγλωσση αναθηματική επιγραφή προς τη θεότητα που βρέθηκε στην περιοχή του Παραδείσου (αρχ. Τόπειρο)⁷⁶.

Τα υπόλοιπα εύρηματα των ρωμαϊκών χρόνων προέρχονται από τη νεκρόπολη της ρωμαϊκής κόμης και τα περισσότερα από αυτά είναι ήδη δημοσιευμένα: βρέθηκαν στην περιοχή του Αγίου Νικολάου⁷⁷ και στην παλαιά συνοικία της Έλευθερούπολης που άπλώνεται στους βορειοδυτικούς πρόποδες του λόφου “Παλιάμπελα”⁷⁸. Άρκετες από τις επιτύμβιες πλάκες βρέθηκαν έντοιχισμένες στο μεταβυζαντινό ναό του Αγίου Νικολάου. Η συγκέντρωση επιτυμβίων ρωμαϊκών μνημείων στην περιοχή του Αγίου Νικολάου σε συνδυασμό με την ανεύρεση του τάφου των ελληνιστικών χρόνων από την ίδια περιοχή θα μπορούσε να προσφέρει ένδειξεις για τον προσδιορισμό της νεκρόπολης των ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή της Ελληνιστικής νεκρόπολης⁷⁹.

Από τις δημοσιευμένες επιγραφές του Αγίου Νικολάου αναδημοσιεύουμε εδώ δύο, γιατί μετά τον καθαρισμό της πρώτης και την αποτείχιση της δεύτερης προέκληψαν ορισμένες συμπληρώσεις και διορθώσεις στο κείμενό τους.

I

ΑΔ 31 (1976) Χρονικά Β2, 337-8, Πίν. 266γ (είκ. 4, 5).

Λείπει το άνω τμήμα της στήλης, όπου το ὀρθογώνιο ἢ τετράγωνο βάθυσμα με την ανά-

72. πρβλ. CIL IV 1185: *flamen Neronis*.

73. ILS 4927: *flamen Dialis*· 6099: *flamen Martialis*· Wardman, ὅπ. ἀν. 16, 32.

74. ILS 5461: *flamen templi domini Aescu/lapi*· 7129: *sacerdos arae Augusti*· 7014: *sacerdos ad templ./Rom. et Aug.*

75. Ἀριθμ. Εὐρ. Μουσείου Φιλίππων Α132: *mensam cum sedibus*· πρβλ. ILS 5438: *Apollini signum sacr. sedemque dicavit*.

76. Πρβλ. και Μπακαλάκη, *Θρακικά* 8 (1937) 21.Ι

77. Χ. Πέννας, ΑΔ 30 (1976) Χρονικά Β2, 338.

78. ὅπ. ἀν. ὑπ. ΙΙ και Ι2.

79. Χ. Πέννας, ΑΔ 30 (1976) Χρονικά Β2, 338.

γλυφη παράσταση. Από το βάθοςμα σώζεται μικρό τμήμα από την κάτω πλευρά με απολεπισμένη επιφάνεια. Διαστάσεις μνημείου: 0, 75 μ. ύψος· 0,535 μ. πλάτος άνω· 0,56 μ. πλάτος κάτω· 0,19 μ. πάχος. Ύψος γραμμάτων: 0,03-0,035, 0,04, 0,05 μ. Διάστιχα: 0,02 μ.

Zipyr(on) Sudilae fi(lius)
ann(onum) Vh(ic) e(st)
Bendis Sauciles fi(lia)
mate[r, Sa]uciles Sa-
 5 *uciles [f]i(lius) et Prim[a]*
Zipae fi(lia) nepoti
d(e) s(uis) f(aciendum) c(uraverunt)

Πρόκειται για την επιτύμβια επιγραφή του Ζιπυρώνος, γιου του Σουδία, που πέθανε σε ηλικία πέντε ετών (στ. 1-2). Την επιτύμβια επιγραφή αφιερώνουν η μητέρα του Βενδής, κόρη του Σαυκίλη (στ. 3-4), ο πάππος του Σαυκίλης, γιός του Σαυκίλη (στ. 4-5) και η γιαγιά του Πρίμα, κόρη του Ζίπα (στ. 5-6).

Έκτος από το λατινικό όνομα *Prima*⁸⁰ τα ονόματα της επιγραφής *Zipyr(on)* (Ζιπύρων), *Bendis* (Βενδής) και *Zipa* (Ζίπας) είναι θρακικά⁸¹. Αντιθέτως το όνομα *Sudila* (Σουδίας), που παραπέμπει στα γνωστά και από την περιοχή των Φιλίππων ονόματα *Σαδάλας*⁸², *Σεδίλας*⁸³ και *Σαιδίλας*⁸⁴ δέ μαρτυρείται, εξ όσων γνωρίζω, μέχρι τώρα. Άγνωστο επίσης μου είναι το όνομα *Sauciles*, το οποίο περιέχει τη γνωστή από τα θρακικά ονόματα *Sausa*⁸⁵ και *Sautes*⁸⁶ ρίζα

80. Για την ελληνική απόδοση Πρίμα ή Πρείμα στις επιγραφές της Μακεδονίας και της Θράκης βλ. ενδ. Michailov, *IGBR I*, 174bis, 177bis. I, Indices, 441.

81. Για το όνομα Ζίπας και Ζείπας βλ. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien 1957, [έπαν. 1976] (στη συνέχεια *Sprachreste*), στη λέξη Ζίπας, όπου παραδείγματα από τη Θάσο και τους Φιλίππους. Για τα ονόματα Ζιπύρων, Ζιπυρώ και Βενδής βλ. Detschew, *Sprachreste*. Ειδικά για το όνομα Βενδής βλ. πρόσφατα O. Masson, "Les noms théophores de Bendis en Grèce et en Thrace", *MH* 45 (1988) 6-12.

82. Το όνομα Σαδάλας που φέρει και ο γιός του βασιλιά των Όδρουσών Κόττος ανήκει στην κατηγορία των κοινών θρακικών ονομάτων· βλ. και Detschew, *Sprachreste*, Σαδάλας.

83. Πρβλ. *CIL* III, 6115a: *Zipas Sed. f.* (Καβάλα), που διορθώνεται *Zipas Sed(ila) f.*· βλ. Mateescu, *Emendazioni*, 35, αρ. 36· πρβλ. Mihailov, *IGBR* 659, 1690, όπου Σεδείλας Βρινέζεος.

84. Πρβλ. *BCH* 24 (1900) 309: Σαιδείλας Διοσκουρίδου (Πρώτη Παγγαίου· χώρα Φιλίππων).

85. Detschew, *Sprachreste*, στη λέξη *Sausa*· πρβλ. *CIL* III 14507, I, 44: C. Iul(ius) Sc(upis).

86. Detschew, *Sprachreste*, στη λέξη *Sautes*· πρβλ. *CIL* X 3590: C. Iuli Pudentis --- qui Dines Sautis nat(ione) Bessus.

Sau. Από τη μορφή της στήλης και τη μορφή των γραμμμάτων θα μπορούσε ή επιγραφή να χρονολογηθεί στον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα.

II

ΑΔ 31 (1976) Χρονικά Β2, 338 πίν. 267α εικ. 6, 7, 8 [=Αριθ. Εύρ. Μουσείου Καβάλας Λ 1365] (εικ. 19),

Υλικό: Μάρμαρο υπόλευκο χονδρόκοκκο.

Διαστάσεις μνημείου: 0,64 μ. ύψος· 0,80 μ. μέγιστο μήκος· 0,12 μ. πάχος.

Με την απομάκρυνση της ενεπίγραφης πλάκας από τον στυλοβάτη του δυτικού προστώου του ναού του Αγίου Νικολάου δόθηκε ή δυνατότητα να μελετηθεί καλύτερα το μνημείο και να αποκατασταθεί το σωζόμενο κείμενο της επιγραφής. Πρόκειται για ένα θραύσμα μαρμαρίνης πλάκας από την οποία σώζεται μόνον το άνω πέρας, όπου διαμορφώνεται μια στενή έσοχή ("πατούρα"). Η έσωτερική επιφάνεια είναι επίσης λαξευμένη, αλλά με λιγότερη επιμέλεια από την έξωτερική ενεπίγραφη όψη. Στο άνω μέρος του θραύσματος σώζεται τμήμα τριστιχης λατινικής επιγραφής:

---?] *Varinius* [---?
—*libe*]r *Aug(usti) VVir Aug(ustalis)*[--
—*jis Q. Volusio Saturnin*o---

Από το σωζόμενο αποσπασματικό επιγραφικό κείμενο προκύπτουν δύο πρόσωπα. Το αναφερόμενο σέ ονομαστική, που κατασκεύασε το μνημείο, από το όνομα του οποίου σώζεται μόνον το *gentilicium* *Varinius*, και το αναφερόμενο σέ δοτική για το όποιο πιθανότατα έχει κατασκευάσει ό *Varinius* το μνημείο. Το όνομα του τελευταίου σώζεται άκέραιο: *Q(uintus) Volusius Saturninus*. Στόν [;] *Varinius* του πρώτου στίχου της επιγραφής, το όνομα του οποίου προβάλλεται με ιδιαίτερα τονισμένο μέγεθος γραμμάτων, πρέπει να αναφέρονται και οι τίτλοι του δεύτερου στίχου --R. AUG. VIVIR AUG[--]. Ό *Varinius* κατέχει το άξίωμα του *VVir Aug(ustalis)*, γνωστό θρησκευτικό άξίωμα σχετικό με τη λατρεία του αυτοκράτορα, το όποιο έμφανίζεται σέ μια σειρά επιγραφών της άποικίας των Φιλίππων⁸⁷. Η συμπλήρωση του τίτλου που προη-

87. Για το άξίωμα των *VViri Augustales* της ρωμαϊκής άποικίας των Φιλίππων βλ. Collart, *Philippes*, 268. Από την πόλη των Φιλίππων έχουμε μία αποσπασματική επιγραφή σέ έπιστύλιο· βλ. P. Lemerle, "Nouvelles inscriptions latines de Philippes", *BCH* 61 (1937) 412, αριθ. 3, ένώ τά άλλα παραδείγματα προέρχονται από τις κώμες της άποικίας,

γείται --JR. AUG δεν είναι δυνατόν να είναι ασφαλής. Θά μπορούσε να προταθεί π. χ. ή συμπλήρωση [dendropho]r(us) Aug(ustalis) κατά το παράδειγμα επιγραφής των Φιλίππων⁸⁸, αφού είναι γνωστό ότι το επίσης με τη λατρεία του αυτοκράτορα συνδεδεμένο θρησκευτικό αξίωμα κατέχουν συχνά VViri Augustales⁸⁹, αλλά ή επανάληψη του Aug(ustalis) και ή θέση του τίτλου του dendrophorus πριν από το VVir⁹⁰ δεν εξασφαλίζουν μια τέτοια συμπλήρωση. Μια άλλη συμπλήρωση που θά μπορούσε να προταθεί είναι Libe[r](tus) Aug(usti), πιθανότερη, νομίζω, από την προηγούμενη, με βάση μία αποσπασματική επιγραφή των Φιλίππων, όπου αναφέρονται απελεύθεροι του Αυγούστου⁹¹. Φυσικά δεν αποκλείονται και άλλες συμπληρώσεις. Ωστόσο, ή συμπλήρωση Aug(usti) είναι όπωσδήποτε πιθανότερη από τη συμπλήρωση Aug(ustalis).

Ός VVir Aug(ustalis) ωστόσο ο Varinius της επιγραφής της Έλευθερούπολης πρέπει να είναι απελεύθερος, αφού είναι γνωστό ότι από την τάξη αυτή προέρχονται οί Augustales⁹². Από την ρωμαϊκή αποικία των Φιλίππων και τις κόμες της έχουμε μια σειρά VViri Augustales, στους οποίους προστίθεται τώρα και ο Varinius της επιγραφής της Έλευθερούπολης. Το gentilicium Varinius δεν είναι άγνωστο στην προσωπογραφία των Φιλίππων, από την οποία μās είναι γνωστοί Ρωμαίοι αξιωματούχοι, όπως π.χ. ο M. Varinius Philippicus, αλλά και απελεύθεροι⁹³. Η αποσπασματική διατήρηση του ονόματος και των

βλ. Collart, *Philippes*, 268-9. Στα παραδείγματα του Collart προστέθηκε και ή πιθανότατα από τους Φιλίππους προερχόμενη σαρκοφάγος στη Θεσσαλονίκη, βλ. Φ. Πέτσας, "Λατινικά επιγραφικά Θεσσαλονίκης", *AE* 1950-1, 62-3, αριθ. 6. Για Augustales από τους Φιλίππους πρβλ. και P. Lemerle, "Inscriptions latines et grecques de Philippes", *BCH* 58 (1934) 466, αριθ. 7. βλ. επίσης, Κανατσούλη, "Μακεδονική πόλις III", *Μακεδονικά* 6 (1964-5), 60, υποσ. 1. L. Bormann, *Philippi*, 45-46.

88. Lemerle, *BCH* 58 (1934) 466, αριθ. 7.

89. Κανατσούλης, "Μακεδονική πόλις III", *Μακεδονικά* 6 (1964-5) 60, υποσ. 1.

90. *CIL* XIII, 1961.

91. Lemerle, *BCH* 58 (1934) 449-50, αριθ. 1.

92. Για τη σχετική με τους Augustales βιβλιογραφία βλ. Κανατσούλη, "Μακεδονική πόλις III", *Μακεδονικά* 6 (1964-5) 59, σημ. 9. βλ. επίσης J. H. Oliver, "Gerousiae and Augustales", *Historia* 7 (1958) 472-96, και R. Duthoy, "Les Augustales", *ANRW* II, 16, 2 (1978) 1254-1309. L. Bormann, *Philippi*, 45-46.

93. βλ. *CIL* III, 658, Lemerle, *BCH* 61 (1937) 413, αριθ. 6· πρβλ. σχετικά και Κανατσούλης, ΜΠ αριθ. 1069, 1067. Ένας M. Varinius Chresimus αναφέρεται ως cultor Silvani στους Φιλίππους· βλ. Κανατσούλη, ΜΠ αριθ. 1070. Το gentilicium Varinius εμφανίζεται επίσης σε κόμες της αποικίας· βλ. *CIL* III, 602, 683 (Δοξάτο).

τίτλων τοῦ [...] Varinius τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐλευθερούπολης δὲν προσφέρει τὴ δυνατότητα γιὰ κάποια πιθανὴ συσχέτιση μὲ τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές τῶν Φιλίππων πρόσωπα μὲ τὸ ἴδιο gentilicium.

Τὸ gentilicium Volusius στὸ δεῦτερο ὄνομα τῆς ἐπιγραφῆς (Q. Volusius Saturninus) παραπέμπει στὴ γνωστὴ οἰκογένεια τῶν πατρικίων τῆς Ρώμης Volusii, ἀπὸ τὴν ὁποία προήλθαν δύο ὑπάτοι⁹⁴, μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, Q. Volusius Saturninus⁹⁵. Ἡ μόνη ὥστόσο περίπτωση γιὰ νὰ σχετισθεῖ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ὑπάτους μὲ τὸν πιθανότατα ἀπελεύθερο [...] Varinius στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἐλευθερούπολης θὰ ἦταν ἡ ἀνάθεση κάποιου τιμητικοῦ μνημείου στὸν ὑπάτο. Ἡ μορφή ὁμως τῆς ἀποσπασματικὰ σωζόμενης ἐνεπίγραφης πλάκας παραπέμπει περισσότερο σὲ πλάγια τοιχώματα σαρκοφάγου καὶ ὄχι σὲ πλάκα ἐπένδυσης βάθρου τιμητικοῦ μνημείου. Ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ θραῦσμα σαρκοφάγου καὶ ὄχι ἐπένδυση βάθρου, ἡ μοναδικὴ τελικὰ περίπτωση ποὺ ἀπομένει γιὰ νὰ σχετισθεῖ ὁ [...] Varinius τῆς ἐπιγραφῆς μὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς δύο ὑπάτους εἶναι ἡ χορήγηση κάποιας τιμητικῆς διάκρισης ἀπὸ τὸν δεῦτερο στὸν πρῶτο, περίπτωση γιὰ τὴν ὁποία δὲ συνηγορεῖ ἡ κατάληξη Jis, ποὺ ἐμφανίζεται πρὶν ἀπὸ τὴν δοτικὴ Q. Volusio Saturnini (ἡ κατάληξη αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ ὀνομαστικὴ ἢ γενικὴ - λιγότερο πιθανὴ εἶναι ἡ ἀπόδοση τῆς σὲ δοτικὴ πληθυντικοῦ). Πιθανότατα ὁ Q. Volusius Saturninus τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι πρόσωπο ἄσχετο μὲ τοὺς ὁμώνυμους ὑπάτους, ἀλλὰ ἡ σχέση του μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν Volusii βεβαιώνεται ἀπὸ τὸ gentilicium. Ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφή στὸν ὑπάτο τῆς ἴδιας οἰκογένειας L. Volusius Saturninus στὴ Θράκη εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν παρουσία τῶν Volusii στὴ Θράκη⁹⁶, ἐνῶ ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Δράμας βεβαιώνεται ἡ ἐγκατάσταση μελῶν τῆς ἴδιας οἰκογένειας στὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων⁹⁷. Ἄν ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἐλευθερούπολης εἶναι ἐπιτύμβια καὶ ἄσχετη μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς δύο ὑπάτους, τότε ἓνα μέλος τῆς ἴδιας οἰκογένειας, ὁμώνυμο μὲ τοὺς δύο γνωστούς ὑπάτους, πρέπει νὰ ἦταν ἐγκατεστημένο στὴν περιοχὴ τῆς ρωμαϊκῆς κώμης τῶν Φιλίπ-

94. S. Treggiari, "Family life among the staff of the Volusii", *TAPhA*, 105 (1975) 393-401. Βλ. καὶ *CIL* VI, 2, 1043-4· *CIL* VI 4, 1430-31, 7281-7393.

95. Q. Volusius Saturninus ὑπάτος στὰ 56 μ. Χ. Q. Volusius Saturninus ὑπάτος στὰ 92 μ. Χ.· πρβλ. *CIL* VI σελ. 1043-4 καὶ *PIR* 486-7, ἀριθ. 664-5.

96. *CIL* III, 727, A. Dumont, *Mélanges d'archéologique et d'épigraphie*, (réunis par Th. Homolle), Παρίσι 1892, 421, ἀριθ. 89 (ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Γανοχώρων, στὰ παράλια τῆς Προποντίδος 3ος αἰ. μ. Χ. ἢ 87 μ. Χ.)

97. Δήμητσας II, 1018=*CIL* III, 640.

πων, πού τοποθετείται στην περιοχή της σημερινής Ἐλευθερούπολης. Τὸ νεκροταφείο τῆς κόμης αὐτῆς, τῆς ὁποίας ἀκόμη ἀγνοεῖται τὸ ὄνομα, πρέπει νὰ ἐκτείνονταν στὴν περιοχή τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου.

Τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς νεκρόπολης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν περιοχή ὅπου ἀργότερα κτίσθηκε ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ μεταβυζαντινὸς ναὸς βεβαιώνουν τὰ ἐντοιχισμένα στὸν ναὸ αὐτὸν θραύσματα ἐπιτύμβιων μνημείων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνεύρεση μιᾶς ἐπιτάφιας ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς κάτω ἀπὸ τὸν μεταβυζαντινὸ ναὸ⁹⁸.

Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Φιλίππων Λ 1558 (εἰκ. 9).

Θραύσματα ἐνεπίγραφης ἐπιτύμβιας στήλης. Λείπουν ἄνω καὶ κάτω πέρας τῆς στήλης. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι χαραγμένη στὸ ἄνω μέρος τῆς πρόσθιας ὀψης τῆς στήλης, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ἔχει λαξευθεῖ μὲ ἐπιμέλεια. Τὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τμήμα τῆς πρόσθιας ὀψης, ὅπως καὶ οἱ κρόταφοι καὶ ἡ πίσω ὀψὲς τῆς στήλης ἔχουν δουλευτεῖ ἀδρᾶ μὲ τὸ καλέμι. Διαστάσεις μνημείου: 0,055 μ. σωζ. ὕψος· 0,40 μ. πλάτος· 0,14 μ. πάχος. Ὑψος γραμμάτων: 0,02-0,03 μ. Διάστιχα: 0,01 μ. Ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς λείπει ἡ ἀρχὴ. Τὰ σωζόμενα ἴχνη γραμμάτων στὸν πρῶτο στίχο δυσδιάκριτα.

*Σκαρούσης Βίθ-
νος υἱὸς εἰρευν-
θῆς δὲ μυσστα-
{α}γογῶν ἐτῶν
τριάκοντα ἐτελε-
ύτησεν ἐτῶν . π
Ἦρωσ χαῖρε. Χαῖρ-
ε καὶ σὺ παρ{α}ω-
δίτα.*

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο ἀπὸ τὸν ὁποῖο σώζονται μόνο ἐλάχιστα λείψατα ἡ ὑπόλοιπη ἐπιγραφὴ δὲν ἐμφανίζει προβλήματα ἀνάγνωσης. Σημειώνονται τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη στὶς λέξεις εἰρευνθῆς, μυσσταγογῶν, παραωδίτα. Στὴν τελευταία λέξη ἐπισημαίνεται ἡ χρῆση τοῦ τύπου παραοδίτης ἀντὶ τοῦ συνηθισμένου παραοδίτης. Ἡ μορφή τοῦ Ω ἀνεβάζει τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς στὸν

98. Ἀλμπράντης, ὅπ. ἀν.

3ο καί 4ο μ. Χ. αἰώνα, ἐποχή στήν ὁποία χρονολογεῖται καί ἡ ἐπανεμφάνιση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ὡς ἐπίσημης στίς ἐπιγραφές τῶν Φιλίππων. Τά ἀναφερόμενα στή στήλη ὀνόματα εἶναι θρακικά. Τό ὄνομα Σκαρούσης σχετίζεται μέ τό θρακικό ὄνομα Σκάρις⁹⁹ καί μιᾶ σειρᾶ ἄλλων ὀνομάτων¹⁰⁰ καί τοπωνυμικῶν¹⁰¹ μέ τή ρίζα σκαρ. Τό ὄνομα Βίθυς εἶναι πολὺ κοινό θρακικό ὄνομα ποῦ ἐμφανίζεται μέ μεγάλη συχνότητα στήν περιοχή τῶν Φιλίππων¹⁰². Ὁ Σκαρούσης Βίθυς, ὁ ὁποῖος πέθανε σέ ἡλικία 80 ἐτῶν ἀναφέρεται ὡς ἱερευθεῖς¹⁰³ μυσταγωγῶν¹⁰⁴ σέ ἡλικία τριάκοντα ἐτῶν. Ἡ μνεῖα τῶν μυσταγωγῶν ἐντάσσει τήν ἐπιγραφή στίς γνωστές ἀπό τίς φιλολογικῆς καί ἐπιγραφικῆς μαρτυρίες διονυσιακές λατρεῖες τῆς ἀρχαίας Θράκης, οἱ ὁποῖες στήν περιοχή τῶν Φιλίππων σχετίζονται συχνά καί μέ ταφικῆς τελετές¹⁰⁵.

Ἄν θέλουμε νά συνοψίσουμε τίς φιλολογικῆς καί ἀρχαιολογικῆς πληροφορίες ποῦ ἔχουν ὡς τώρα συγκεντρωθεῖ γιά τόν ἀρχαῖο οἰκισμὸ τῆς Ἐλευθερούπολης στοὺς Ἱστορικοὺς χρόνους θὰ καταλήξουμε στά ἑξῆς συμπεράσματα: Στὴ θέση τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ συνεχίσθηκε, πιθανόν καί χωρὶς διακοπὴ τῆς κατοίκησης, ἡ ζωὴ στοὺς Ἱστορικοὺς Χρόνους. Ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς ποῦ κρατοῦσε τὸν ἔλεγχο τῆς εἰσόδου στήν Πιερία κοιλάδα ἀπὸ τὰ ἀνατολικά, τουλάχιστον ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 6ου π. Χ. αἰώνα δέχτηκε τὴν οἰκονομικὴ καί πολιτιστικὴ

99. Ἄν τὸ Σ τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου ἀνήκει στὸ ὄνομα, τότε ἔχουμε τὸ ὄνομα Σκαρούσης· πρβλ. Detschew, *Sprachreste*, στὴ λέξη Σκάρις· πρβλ. Collart, *BIAB* 17 (1950) ὅπου τὸ ὄνομα Κάρωσης· πρβλ. Detschew, *Sprachreste* στὴ λέξη Κάρωσης, Κάρωσσος.

100. Detschew, *Sprachreste* στὴ λέξη Σκαρκαίζες.

101. Detschew, *Sprachreste* στίς λέξεις Σκάρες, Σκαπίπαρα, Σκαριωτασαλόνκρα.

102. Detschew, *Sprachreste* στὴ λέξη Βίθυς· πρβλ. καί πρόσφατα, F. Papazoglou, "Stèles anthropomorphes et amorphes de Pélagonie", *ZAnt* 27 (1977) 146-7.

103. ἱερεύομαι μέ τὴ σημασία τοῦ ἀφιερώνομαι σέ κάποια θεότητα. Συνήθως τὸ ρῆμα ἐμφανίζεται στήν ἐνεργητικὴ φωνή, ἱερεύω· πρβλ. D. Knibbe, "Neue Inschriften aus Ephesos VII" *JÖAI* 50 (1972-5) 76-7, ἀριθ. 6: ἱερεύοντ[ος] Κλ(αυδίου) Ῥωμύλου (στ. 8-9).

104. Πρβλ. τὴν ἐπιγραφή τῶν "πρὸ πόλεως μυστῶν" ἀπὸ τὴν Ἐφεσο, Knibbe, ὅπ. ἀν. Στὴν φρ. Προκλίωνος μυσταγωγῶν (στ. 12-3), ἡ λέξη δὲν ἔχει τὴν κυριολεκτικὴν σημασία, δηλ. αὐτὸς ποῦ εἰσάγει στὰ μυστήρια (πρβλ. Πλουτ. Ἀλκιβ. 34), ἀλλὰ ταυτίζεται μέ τὸ "μύστης".

105. Γιά τὴ διονυσιακὴ λατρεία καί τοὺς μύστες τοῦ Διονύσου στήν περιοχή βλ. Collart, ὅπ. ἀν. 270 (μύσται Διονύσου), P. Perdrizet, "Voyage dans la Macédoine première", *BCH* 18 (1894) 445, *BCH* 24 (1900) 305, Collart, *Philippes*, 417-8· πρβλ. καί Κανατσούλη, "Μακεδονικὴ πόλις Ι", 274-6. Γιά τίς σχετικῆς ταφικῆς τελετῆς πρβλ. Collart, *Philippes*, 475, ὑποσ. Ι καί Γ. Μπακαλάκη, "Ἀρχαῖα εὐρήματα ἐκ Νέου Σκοποῦ Σερρών", *AE* 1936, Χρονικά 18-9.

ἐπίδραση τῶν ἀποικιῶν τῆς θασιακῆς περαιῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν διαμέσου τῆς Θάσου ἢ ἀπενθεῖας πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐπιρροή τῆς Ἀθήνας. Στὸν 4ο π. Χ. αἰῶνα μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Θασίων στὴν περιοχὴ τοῦ Δάτου καὶ τῶν Κρηνίδων¹⁰⁶ ὁ οἰκισμὸς πρέπει νὰ προσαρτήθηκε στὴ χώρα τῆς θασιακῆς ἀποικίας τῶν Κρηνίδων γιὰ νὰ περάσει πολὺ γρήγορα στὴν κυριαρχία τῶν Μακεδόνων μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς περιοχῆς στὸ βασίλειο τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β΄ καὶ τὴν μετατροπὴ τῆς θασιακῆς ἀποικίας τῶν Κρηνίδων σὲ μακεδονικὴ πόλη μὲ νέο ὄνομα, Φιλίπποι.

Ἡ ζωὴ στὸν οἰκισμὸ συνεχίσθηκε χωρὶς διακοπὴ στὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ἀργότερα στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Ἡ θέσις τοῦ οἰκισμοῦ στὸ σταυροδρόμι δύο βασικῶν ὁδικῶν ἄρτηριων τῆς “ἄνω ὁδοῦ” καὶ τῆς “κάτω ὁδοῦ”¹⁰⁷, δικαιολογεῖ τὴν ἐγκατάσταση Ρωμαίων, ἡ παρουσία τῶν ὁποίων βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ λατινικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση ταφικῶν τελετῶν συνδεδεμένων ἀποκλειστικὰ μὲ τὴ ρωμαϊκὴ θρησκεία¹⁰⁸. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνιση Ρωμαίων, πιθανότατα ἀπελευθέρων, ποὺ φέρουν θρησκευτικὰ ἀξιώματα χορηγημένα ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίππων, καθὼς καὶ ἡ ἐμφάνιση ἑνὸς μέλους τῆς οἰκογένειας τῶν Volusii. Στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια πιθανότατα ἡ πόλη ἐπεκτείνεται καὶ πέρα ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ οἰκιστικὸ πυρῆνα στίς βόρειες ὑψώρεις τῶν λόφων ἀνατολικά ἀπὸ τὸ λόφο “Παλιάμπελα”.

Ἐκτὸς ἀπὸ λατινικὲς ἐπιγραφές σώζονται καὶ ἐπιγραφές στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα χρονολογημένες μετὰ τὸν 2^ο π. Χ. αἰῶνα¹⁰⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῆς χρήσης τοῦ τ ἀντὶ τοῦ θ σὲ μιὰ ἐπιγραφή, ἰδιωματισμὸς ποὺ ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιγραφές τῆς ἐνδοχώρας τῆς θασιακῆς περαιῆς¹¹⁰ καὶ ὁ

106. Ἡ ἐντόπιση τῆς τοιχισμένης ἀκρόπολης στὴ θέσις “Βασιλάκι” ἐμφανίζει μιὰ πλησιέστερη στὴν Ἐλευθεροῦπολὴ ἐγκατάσταση τῶν Θασίων· βλ. Σ. Σαρματζίδου, “Ἐγνατία ὁδός. Ἀπὸ τοὺς Φιλίππους στὴ Νεάπολη”, *Τμητικὸς τόμος Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, 560-88.

107. Βλ. Δ. Σαμαράς, “Τὸ ὁδικὸ δίκτυο τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς τὴ Ρωμαϊκὴ κατάκτηση”, *Μακεδονικά* 14 (1974) 123κξ.

108. Πρβλ. τὴ γιορτὴ Παρεντάλια, ἡ Rosalia, Rosa ἢ Ρόδα· P. Perdrizet, “Inscriptions de Philippes, Les Rosalies”, *BCH* 24 (1900) 299κξ., P. Collart “Παρακαύσουσιν μοι ῥόδοις”, *BCH* 55 (1931) 58-69, Collart, *Philippes* 475-82 καὶ κυρίως 477, ὅπ. 1, ὅπου ἡ σχετικὴ γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων βιβλιογραφία.

109. Πρβλ. τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἐλευθεροῦπολὴ Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 307.

110. Πρβλ. τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ν. Γαληψοῦ *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β2. 529, ἀριθ. 2, πίν. 464β (= Ἀριθμ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας Λ875).

ὁποῖος πιθανότατα σχετίζεται μέ τή χρήση τῆς ἐλληνικῆς ἀπό τόν τοπικό πληθυσμό. Ἡ παρουσία τοῦ θρακικοῦ στοιχείου ἄλλωστε ἐπισημαίνεται καί ἀπό τήν συχνή ἐμφάνιση θρακικῶν ὀνομάτων στίς ἐπιγραφές πού ἔχουν βρεθεῖ, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν τὰ ὀνόματα αὐτά νά ἀποτελέσουν ἀσφαλῆ στοιχεῖα γιά τή μελέτη τῆς ἐθνογραφικῆς σύνθεσης τοῦ πολισματος, ἀφοῦ ἡ συνύπαρξη ἐλληνικῶν καί θρακικῶν ὀνομάτων στίς ἴδιες οἰκογένειες πού γενικεύεται στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐμφανίζεται ἀπό πολὺ νωρίς ὄχι μόνο στήν θασιακὴ περαιοῖα καί τήν ἐνδοχώρα τῆς¹¹¹, ἀλλά καί στήν ἴδια τὴ Θάσο¹¹².

Ποιὸ ἦταν τὸ ὄνομα τῆς ρωμαϊκῆς κώμης εἶναι ἀκόμα ἄγνωστο. Ὅρισμένοι πιστεύουν ὅτι τὸ ὄνομα *Κερδωζισιν*, πού ἀναφέρει ἡ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν P. Perdritzet ἐπιγραφή, ἀποδίδει τοπωνύμιον¹¹³, πού θά μπορούσε νά σχετισθεῖ καί μέ τὸ ὄνομα τῆς κώμης (vicus) τῆς σημερινῆς Ἐλευθερούπολης. Ἀλλὰ τὰ ἐπίθετα τῶν vicani δὲ φαίνεται ὅτι ἀποδίδουν ὀνόματα φυλετικῶν ἢ θρησκευτικῶν ὁμάδων καί δὲν ἀποτελοῦν ὀνόματα πόλεων¹¹⁴. Σὲ μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή πού προέρχεται ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ ἐπισκόπου Σωφρονίου ἀναφέρεται ἓνα ἄλλο τοπωνύμιον, οἱ Sceveni. Ἡ ἐπιγραφή βρισκόταν στὴ συλλογὴ τοῦ μητροπολίτη Ἐλευθερούπολης Σωφρονίου, ἀπ' ὅπου μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Καβάλας τὸ 1967, μετὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ παλιοῦ ἐπισκοπείου¹¹⁵.

111. Πρβλ. Δ. Λαζαρίδη, “Ἐπίγραμμα Παρίων ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη”. *AE* 1976, 178· πρβλ. ἐπίσης τίς ἐπιγραφές τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ ἱερό τοῦ Διονύσου στὴ Δράμα· *ΑΔ* 25 (1970) *Χρονικά* B2, 401-2, πίν. 436α.

112. H. Seyring, “Quatre cultes de Thasos”, *BCH* 51 (1927) 216-8, J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et des cultes de Thasos I. De la fondation de la cité à 196 avant J.C.*, *Etud. Thas.* III (Paris 1954), 15-7, 27, 34, 48, 310.

113. Δ. Σαμσάρης, *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976, 135, 170 (Κερδωσός)· πρβλ. καί F. Papazoglou, “Le territoire de la colonie de Philippos”, *BCH* 106 (1982) 105 (Κερδωζεῖς), καί *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, *BCH* Suppl. XVI, Paris 1988, 411.

114. πρβλ. π. χ. τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Νέο Σκοπὸ *AE* 1936, *Χρονικά* 18-9, ὅπου ἀναφέρεται ἡ κώμη Ὀλδηνῶν.

115. Πρβλ. *ΑΔ* 23 (1968) *Χρονικά* B2, 356 πίν. 303α (ὅπου φωτογραφία τῆς ἐπιγραφῆς). Ἡ προέλευση τῆς ἐπιγραφῆς προσδιορίστηκε πρόσφατα ἀπὸ μιὰ φωτογραφία τῆς στήλης πού βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο Μουσείου Καβάλας. Στὴν πίσω ὀψὲς τῆς φωτογραφίας ὑπάρχει ἰδιόχειρη σημείωση τοῦ μητροπολίτου Σωφρονίου. Ὁ Σωφρόνιος, πού ὡς γόνος τῆς φιλάρχαις οἰκογένειας Σταμούλη διακρινόταν γιὰ τὴν ἀρχαιομάθειά του, διατηροῦσε, ὅπως προκύπτει καί ἀπὸ ἄλλες φωτογραφίες τοῦ ἀρχείου, ἀλλὰ καί ἀπὸ πληροφορίες τοῦ Γεωργίου Μπακαλάκη, στενὴ ἐπικοινωνία μέ τὸν τότε ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης, τὸν ὁποῖο κατὰ τὴ συνήθειά του νά ἐξελληνίζει τὰ ξένους προέλευσης ὀνόματα εἶχε μετονομάσει σὲ Γεώργιο Παντοπωλίσκο. *Ἐν Πρασίῳ*

Ἀριθμ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας Λ767 (εἰκ. 10)

Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια πλάκα ἀπὸ τοπικὸ σχιστόλιθο. Σώζεται ἀκέραια ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες κακώσεις στὸ περίγραμμά της. Δὲν ὑπάρχουν διαμορφωμένοι κρόταφοι, ἀδρᾶ λαξευμένη καὶ ἡ πίσω ἐπιφάνεια τῆς πλάκας. Τὸ ἄνω πέραις τῆς στήλης καμπυλόγραμμο καὶ τὸ ἄνω εὐθύγραμμο. Διαστάσεις μνημείου: 1,20 μ. ὕψος· 0,40 μ. πλάτος ἄνω-κάτω· 0,45 μ. πλάτος μέσον· Ὑψος γραμμάτων: 0,045-0,05 μ. διάστιχα: 0,01-0,015, 0,02 μ.

Dagus Zi-
pyronis fil-
ia reliquit
vicanis Sce-
5 *venis* CXX ut*
ex usuris eor-
um vescant-
ur quot {quot}
annis rosis a-
10 *dalant(ur) quot*
si non fecer(int)
tum dab(itur) po-
ena vicanis
Antherita-
15 *nis* CCXXX*

Ἡ ἐπιγραφή ἡ ὁποία ἀπὸ τῆ μορφῆς τῶν γραμμάτων (πρβλ. τὴ μορφὴ τοῦ Δ=D) χρονολογεῖται στὸν 3ο- 4ο αἰῶνα, ἐντάσσεται στὴ γνωστὴ σειρὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων, ποὺ σχετίζονται μὲ τὶς γνωστὲς ρωμαϊκὲς γιορτὲς τῶν νεκρῶν Ροζάλια καὶ Παρεντάλια, τὶς ὁποῖες οἱ Ρωμαῖοι ἀποικοὶ εἶχαν μεταφέρει στὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου¹¹⁶. Ἡ Dagus, κόρη τοῦ Ζιπύρωνος¹¹⁷, ἄφησε στὴ διαθήκη της τὸ ποσὸ τῶν ἑκατὸν

(Παγγαίου) τῇ 31 Ἰουλίου 1935. Τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ὑπηρεσίᾳ Καβάλας. Ἀριθμ. 125· Ἡ πλάξ ἥς ἀποστέλλω φωτογράφημα ἐξήχθη, ὡς/μοῦ εἶπεν ὁ κομίσας μοι αὐτὴν αὐτοκινήτιστής, ἀπὸ τοῦ "Παλιόπραβο", ὅπου ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐρεῖπια/ἰδιορρυθμοὶ ἐκκλησιδίου, τὰ ὁποῖα ἐπεσκέφθητε/ὡς ἔμαθον, καὶ ἡμποδίσσατε τὴν κατεδάφισιν/ ἢ περαιτέρω ἐκσκαφάς. Ὁ Ἐλευθερουπόλεως Σωφρόνιος.

116. Perdrizet, BCH 24 (1900) 299-323. Collart, BCH 55 (1931) 58-69. Collart, *Philippes*, 474-85.

117. Τὸ ὄνομα Dagus, ἔξ ὅσων γνωρίζω, δὲν μαρτυρεῖται ἄλλοῦ.- Ἐνα ἐνδιαφέρον (καὶ

εἴκοσι δηναρίων¹¹⁸ στοὺς κωμητες (vicani) Sceveni (Σκευηνοὶ) μετὸν ὄρο νὰ διαθέτουν τοὺς τόκους αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ γιὰ τὸ συμπόσιο τῶν ἐτησίων ροζαλίων, τῆς γνωστῆς ρωμαϊκῆς γιορτῆς τῶν νεκρῶν, ποὺ εἶχε εὐρύτατη διάδοσιν στὴν περιοχὴ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ συχνὰ κείμενα ἀντίστοιχων διαθηκῶν¹¹⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνισις τῆς λέξης rosis (=ρόδοις)¹²⁰. Σὲ περίπτωσιν ποὺ δὲν τηρηθεῖ ὁ ὅρος τῆς διαθήκης ὀρίζεται ὡς ποινὴ (poena) ἢ μεταφορὰ τοῦ ποσοῦ διπλασιασμένου στοὺς κωμητες Antheritani (Ἀνθηριτηνοὶ), οἱ ὅποιοι προφανῶς θὰ ἀναλάβουν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαθήκης¹²¹. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γιορτὴ τῶν Ροζαλίων, ποὺ μαρτυρεῖται στὴν περιοχὴ τῆς Ἐλευθερούπολης, ἀπ' ὅπου ἦταν ἤδη γνωστὴ ἡ τέλεσις τῶν ρωμαϊκῶν Παρενταλίων¹²², τὸ ἐνδιαφέρον τῆς

ἀπὸ γλωσσικῆ ἄποψιν) παρᾶλληλον εἶναι ἡ παρατιθέμενη ἀπὸ τὸν Collart (*Philippes*, 474, σ. 1) ἐπιγραφὴ: *Secus, Firmi filia, reliquit vicaniibus (!) Satricenis* CXL ut m(anibus) i(nferis) decimo Kalandas parentetur*. (ἀπὸ: J. Carcopino, *Mélanges Parvan*, Bucarest 1934, 77 - Selian).

118. Γιὰ τὸ (διαφορετικὸ) ὕψος τῶν χορηγουμένων ποσῶν πρβλ. ἀνάλογες ἐπιγραφές μετὰ κείμενα διαθήκης ποὺ σχετίζονται μετὰ τὴν γιορτὴ τῶν Ροζαλίων: Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 310 ἀριθ. 3 (Προσωτσάνη), καὶ 305, ἀριθ. 2 (περιοχὴ Καβάλας), ὅπου τὸ ποσοῦ ἀνέρχεται σὲ ἑκατὸν πενήντα δηνάρια.

119. Γιὰ ἀντίστοιχὴ χρῆσιν τοῦ ρήματος *vescor* πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ἀπὸ τ' ἡν Ἀλίστρᾶτη, Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 314, ἀριθ. 6. Πρβλ. ἐπίσης τὴν ἐπιγραφὴν σαρκοφάγου ἀπὸ τῆς Χαριτωμένης Δράμας Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 312. Τὸ ρῆμα *adabant* ἐμφανίζει κάποιον πρόβλημα ἀνάγνωστος, γιατί δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ τύπος τοῦ *alo*=τρέφω ἢ τρέφομαι μετὰ τὴν πρόθεσιν *ad*. Στὴν ἐπιγραφὴν τῆς Προσωτσάνης, Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 310, ἀριθ. 3, ὁ ἐκδότης διαβάζει *adabant*=*adeant*, τύπος ποὺ διορθώθηκε ἀπὸ τοὺς Ch. Picard-Ch. Avezou, *BCH* 38 (1914) 49 σὲ *adurant* καὶ ἀποκαταστάθηκε πάλιν σὲ *adeant* ἀπὸ τὸν Collart, *BCH* 55 (1931) 59, ὑποσ. 7 καὶ 67, ὑποσ. 4. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ *ae* στὴν θέσιν τοῦ *e* εἶναι συχνὴ στὶς ἐπιγραφές, ἀλλὰ στὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Μουσείου Καβάλας Λ767 εἶναι καθαρὴ ἡ κεραία τοῦ *L*, ποὺ ἀποδίδεται μετὰ τὸν ἴδιον τρόπο ὅπως στὸ *reliquit*, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προταθεῖ καὶ ἡ ἀντίστοιχὴ ἀνάγνωσις καὶ στὴν ἐπιγραφὴν τῆς Προσωτσάνης, *adabant(ur)*: πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Σέλιανης, Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 315, ἀριθ. 7: *sed ut ex reditu eorum ii qui s(upra) s(cripti) s(unt) monimentum ei(us) et parentium eius colant et ipsi alantur*...

120. Γιὰ ταυτοσημὴν χρῆσιν τῶν λέξεων *Rosa* καὶ *Rosalia* καὶ τὴν ἀντιστοιχίαν τοὺς μετὰ τὴν λέξιν *ρόδα* βλ. Collart, *BCH* 55 (1931) 63, ὑποσ. 3, 4.

121. Γιὰ ἀντίστοιχὴ μεταφορὰ ποσοῦ διαθήκης πρβλ. τὴν ἐπιγραφὴν Θεσσαλονίκης, ὅπου τὸ ποσοῦ μεταφέρεται στὸ θίασον τῶν Δροιοφόρων: Ch. Picard-Ch. Avezou, "Le testament de la prêtresse thessalonicienne; rites et cultes de la Macédoine", *BCH* 38 (1914) 38-62 (=IG X 2, ἀρ. 260). Γιὰ τὴν μεταφορὰ τοῦ ποσοῦ σὲ ἄλλες ομάδες προσώπων ἢ κώμες βλ. Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 321. πρβλ. καὶ P. Lemerle, "Le testament d' un Thrace à Philippes", *BCH* 60 (1936) 336, ὅπου ἀναφέρεται ἀντίστοιχὴ μεταφορὰ διπλασιασμένου ποσοῦ ἀπὸ μιὰ ομάδα σὲ ἄλλη.

122. Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 320, Salač, *BCH* 47 (1923) 50, ἀριθ. 2.

ἐπιγραφῆς ἐπικεντρώνεται κυρίως στὴ μνεία τῶν δύο ὀνομάτων κομητῶν (vicani) τῶν Sceveni καὶ τῶν Antheritani. Τὸ δεύτερο τοπωνύμιο θὰ μπορούσε νὰ σχετισθεῖ καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴ λέξη ἄνθος, ἀλλὰ οἱ καταλήξεις παραπέμπουν σὲ θρακικὰ τοπωνυμικά¹²³. Οἱ vicani πρέπει νὰ ἀποτελοῦν ὁμάδες κατοίκων τῆς χώρας τῶν Φιλίππων, ποὺ ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν incolae¹²⁴, ἀλλὰ ἡ σημασία τοῦ ὀνόματός του δὲν εἶναι πάντα εὐκόλο νὰ προσδιορισθεῖ μὲ ἀσφάλεια. Μὲ τὸν προσδιορισμὸ τῆς προέλευσης τῆς ἐνεπιγραφῆς στῆλης, ἐνῶ ἀπὸ τὰ δύο ἀναφερόμενα στὴ στήλη τοπωνύμια Sceveni ἢ Antheritani, θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸν γνωστὸ οἰκισμὸ στὸ “Παλιόπραβο”¹²⁵, ἐνῶ ὁ ρωμαϊκὸς οἰκισμὸς τῆς Ἐλευθερούπολης θὰ μπορούσε νὰ διεκδικήσει τὸ δεύτερο τοπωνύμιο. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ἡ τοπογραφικὴ σημασία τῶν ἐπιθέτων τῶν vicani καὶ ἡ ταύτιση τῶν ὀνομάτων αὐτῶν μὲ συγκεκριμένες κῶμες δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἐξακριβωμένη¹²⁶, δὲν ξέρω κατὰ πόσον θὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν

123. Γιά τὶς καταλήξεις anus, enus, inus καὶ τὴ σύνδεσή της μὲ θρακικὰ ἐθνικά πρβλ. A. Dumont, *Inscriptions et monuments figurés de la Thrace*, Paris 1897, 81 καὶ G. G. Mateescu, *Ephemeris Dacoromana* I, (1923) 135, ὑπ. 5.

124. Papazoglou, *BCH* 106 (1982) 105.

125. Γιά τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς θέσης “Παλιόπραβο”, ποὺ βρίσκεται στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Παλιὸ Χορτοκόπι, ἔδωσαν ὀρισμένες πληροφορίες οἱ E. Schütz-H. Ungern, *Wanderungen im Pangeon* 1981, (Kortokopi II) 49-55, εἰκ. 15, 16, 17, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματοποιηθεῖ συστηματικὴ ἐπιφανειακὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα. Στὴν πρώτη ἐπιφανειακὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ἀντιμετώπισε πολλὰς δυσκολίες ἐξαιτίας τῆς πυκνῆς βλάστησης, ἡ ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων Στ. Σαμαρτζίδου ἐπεσήμανε τὴν ὑπαρξὴ περιβόλου καὶ λείψανα ναῖσκου παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Σωφρόνιο “ἐκκλησιδίου”, καθὼς καὶ λείψανα κιβωτιώσχημων τάφων. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν τειχισμένο αὐτὸ οἰκισμὸ ἡ Στ. Σαμαρτζίδου ἐντόπισε καὶ βραχογραφήματα ἀντίστοιχα μὲ τὰ βραχογραφήματα τῆς περιοχῆς Κρυονερίου- Φιλίππων καὶ Παγγαίου· *ΑΔ* 37 (1982) Χρονικά Β2. Σὲ αὐτοψία ποὺ πραγματοποιήσα τὸ Μάιο τοῦ 1987 στὴ θέση αὐτή, προχώρησα μὲ μεγάλες δυσκολίες ἐξαιτίας τῶν πυκνῶν πουρναριῶν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ περιβόλου, ὅπου στὰ ὀρύγματα τῶν λαθρυνασκαφῶν εἶναι ἐμφανεῖς οἱ τοῖχοι κτηρίων- προφανῶς κατοικιών-, ποὺ ἀπὸ τὴν κεραμικὴ πρέπει νὰ χρονολογοῦνται στοὺς ὑστερορωμαϊκοὺς- παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους.

126. Μολονότι ἡ χρῆση τοῦ ὅρου vicani παραπέμπει σὲ τοπωνύμια κομῶν πρέπει νὰ τολμηθεῖ ὅτι οἱ vicani στὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων ἐμφανίζονται σχεδὸν κατὰ κανόνα σὲ ἐπιγραφές ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὶς ταφικὲς γιορτὲς τῶν ροζαλίων καὶ σὲ ἀντιπαράθεση μὲ θρησκευτικὲς ὁμάδες, ὅπως “μύσταις”, “συμποσίω θεοῦ Σουρεγέθου”, “συμποσιασταῖς Ἡρώνας”. Ἐπίσης, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴν ἴδια περιοχὴ ἐμφανίζονται ἐπιγραφές μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα vicani, ὅπως π. χ. στὶς ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Σέλιανης (σημ. Φίλιπποι)· α) vicanis Media[[nis, *CIL* III, 656· β) vixani/bus Satricenis, Collart, *BCH* 54 (1930) 376. Τὰ δύο τοπωνύμια τῆς ἐπιγραφῆς Sceveni καὶ Antheritani

vicani Sceveni καὶ Antheritani, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ “Κερδώξισιν” τῆς ἐπιγραφῆς τῶν παρενταλίων στὴν ἀναζήτηση τοῦ ὀνόματος τῆς ρωμαϊκῆς κώμης τῆς σημερινῆς Ἑλευθερούπολης.

Ἡ συστηματοποίηση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τόσο στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ τῆς θέσης “Παλιάμπελα” στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Ἑλευθερούπολης, ὅσο καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ τῆς θέσης “Παλιόπραβο” θὰ προσδιορίσει τίς μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν γειτονικῶν οἰκισμῶν σχέσεις στοὺς ὑστερορωμαϊκοὺς, παλαιοχριστιανικοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους.

*Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ
Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας*

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη

ἐντάσσονται στὴ γνωστὴ σειρὰ τῶν τοπωνυμίων τῶν κωμῶν ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων καὶ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν τὴν κατάληξη eni (Satriceni, Coreni, Scaporeni, Tasibasteni- ἑλλ. -ηνοὶ π. χ. Προππουσορηνοὶ) ἢ ani (Suritani, Mediani) · πρβλ. Collart, *Philippes*, 286-7. Πρβλ. ἐπίσης τὰ τοπωνυμικά Σερωηνὶ καὶ Ἡρουνὶ στὴν ἐπιγραφὴ τῆς περιοχῆς Τρίττα τοῦ Παγγαίου, τὴν ἀφιερωμένη στὴ Θεὰ Ἀλμωπία· βλ. Γ. Μπακαλάκης, “Περὶ Ἀλμωπῶν καὶ Ἀλμωπίας θεᾶς”, *ΠΑΑ* 12 (1937) 485, P. Collart, “La vigne de la déesse Almoréenne au Pangée”, *BZG* 1943, 9-21. Ὁ Collart σχετίζει τοὺς Σερωηνὶ τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὴν πόλιν Σίριν ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος VIII, 155, καὶ ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ τὴν σύγχρονη πόλιν Σέρρες. Πρβλ. ἐπίσης τὸ τοπωνυμικὸ Ὀλδηνοί, Γ. Μπακαλάκη, *ΑΕ* 1936 Χρονικά, 18-9.

RESUME

Un ancien village à Eleuthéroupoli, dans le département de Kavala

Un ancien village, appartenant à la colonie romaine de Philippes, a été localisé à Eleuthéroupoli, dans le département de Kavala. Des inscriptions et des documents archéologiques de l'époque romaine trouvés dans la région témoignent de sa présence. Les documents archéologiques indiquent que ce site a été habité, sans interruption, de l'époque préhistorique jusqu' à l'époque romaine. La première phase d'habitation de ce village a été localisée sur la colline qui se dresse entre les côtés NE de la ville et le cimetière moderne, sur le site de Paliampela. Ensuite, à l'époque romaine, le site s'est étendu à l'est de cette colline de Paliampela. Le cimetière du village romain se trouvait du côté de l'église post-byzantine de Ayios Nikolaos d' Eleuthéroupoli car, en dessous de cette église, il a été découvert une inscription funéraire de l'époque romaine (fig. 9; voir Th. Alimprantis, AD 29 (1973-4) Chroniques B 3, 841, pl. 632 β-στ). Le nom de ce village romain reste inconnu. Une inscription funéraire (AD 23 (1968) Chroniques B 2, 356, pl. 303 α), qui faisait partie de la collection de Sofronios, l'archevêque d'Eleuthéroupoli, donne deux noms de villages, Scevini et Antheritani (fig. 10). L'un de ces deux noms peut peut-être être attribué au site romain d'Eleuthéroupoli.

De la région située à l'est de la colline de Paliampela provient la première inscription votive (probablement du début de l'époque romaine) que l'on a du site romain (fig. 3). Cette inscription est une dédicace à Héron-Apollon, faite par le prêtre du temple d'Apollon, Publicius Iucundus. Cette inscription est publiée ici pour la première fois.

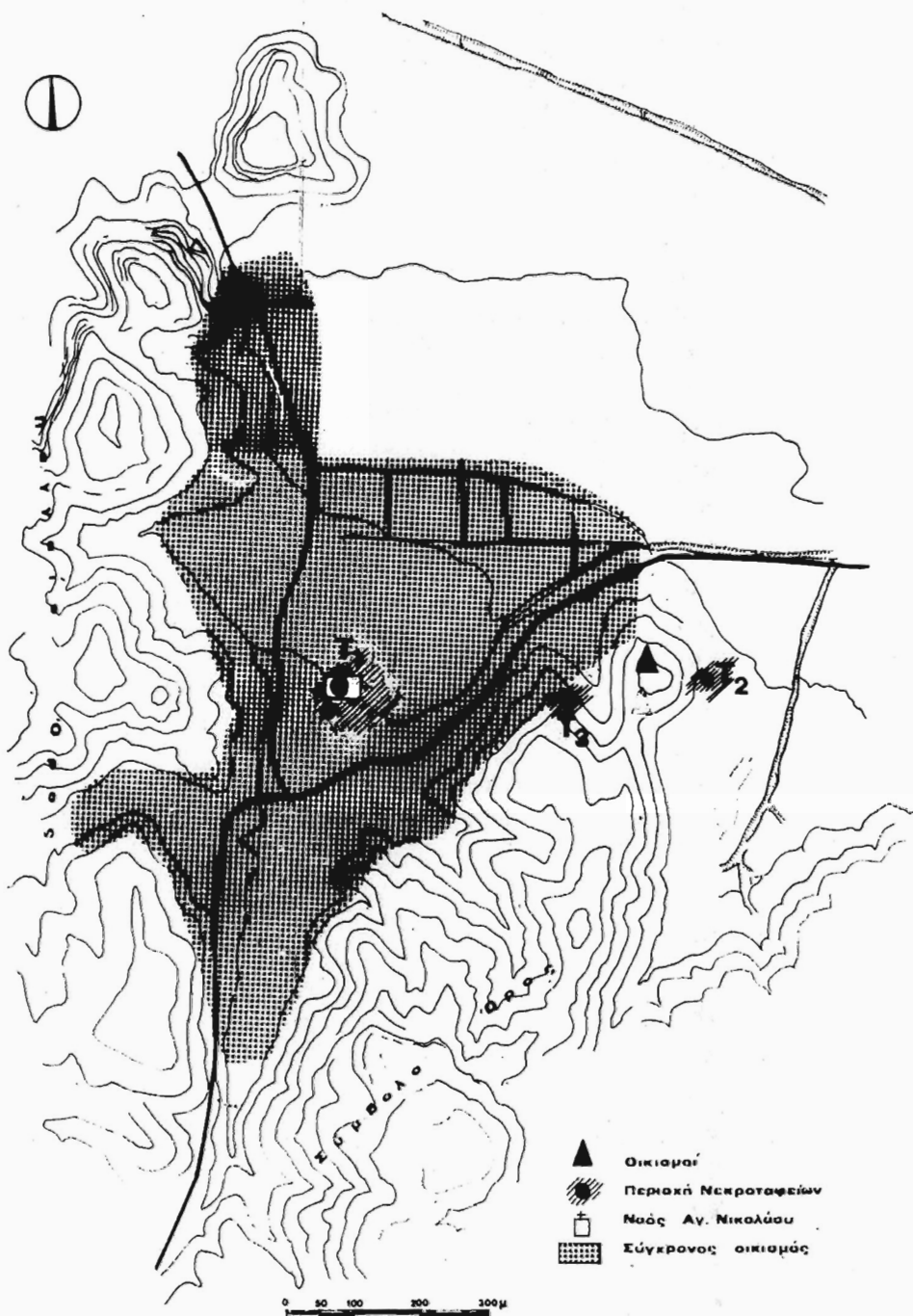
Des inscriptions provenant de l'église d' Ayios Nikolaos d'Eleuthéroupoli, déjà publiées précédemment, deux sont à nouveau publiées dans cet article. Le nettoyage de la première de ces inscriptions et le dégagement de la seconde du mur dans lequel elle était encastrée, permettent de faire des compléments et des corrections à leurs textes: I. AD 31 (1976) Chroniques B2, 337-8, pl. 266 γ (fig. 4,5). II. AD 31 (1976) Chroniques B2, 338, pl. 267 α (fig. 6,7,8).

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη,
Ειχ. 1: "Αποψη τοῦ λόφου
"Παλιάμπελα" ἀπὸ Β.Α.

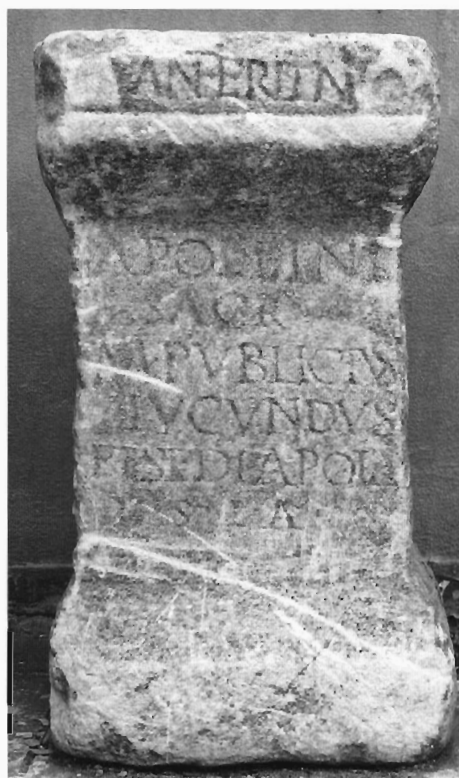
Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ειχ. 2:
Ἐνελίγραφη ἐπιτύμβια πλάκα ἀπὸ
σχιστόλιθο

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Σχέδιο 1: Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής Ήλευθερούπολης

ΣΩΣΙΕΡΤΗΣ
 ΚΡΩΚΙΝΑ
 ΦΑΓΡΗΣΙΟΣ

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Σχέδιο 2: Έπιγραφή επιτύμβιας πλάκας (Λ 1328, εικ. 2)

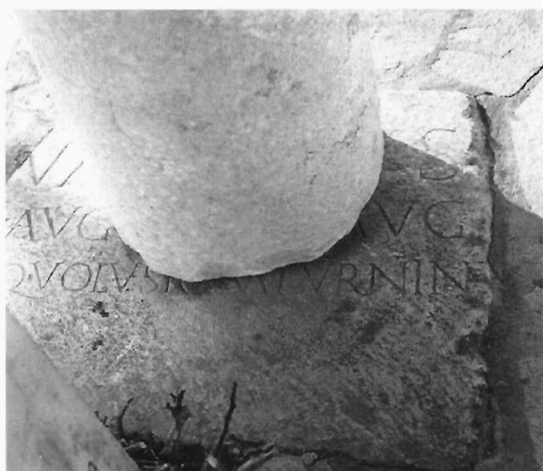
Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη,
 Εικ. 3: Ένεπίγραφη
 βαμόσχημη δάση
 ἀναθήματος - Λ1325
 Μουσείου Καβάλας

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 4: Ένεπίγραφη έπιτύμβια στήλη, έντοιχισμένη στό ναό του Άγίου Νικολάου

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 5: Λεπτομέρεια της ίδιας στήλης

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 6:
Θραῦσμα ἐνεπίγραφης σαρχοφάγου:
τό θραῦσμα στήν ἀρχική του θέση
στό προστώο

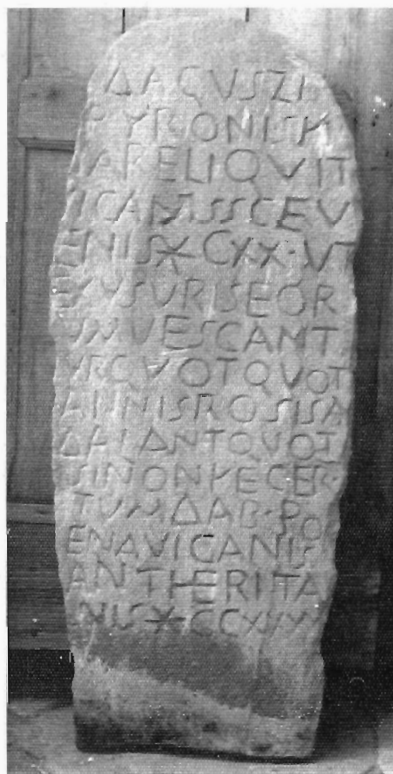
Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη,
Εικ. 7: Ἐνεπίγραφο θραῦσμα
τῆς σαρχοφάγου - Λ1365
Μουσείου Καβάλας

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 8:
Λεπτομέρεια τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ
θραύματος - Λ1365 Μουσείου
Καβάλας

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 9: Ένεπίγραφη
ἐπιτύμβια στήλη Α 1558 Μουσείου Φιλίππων.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 10: Ένεπίγραφη
ἐπιτύμβια στήλη Α 767 Μουσείου Καβάλας -
Φωτογραφία 1935